

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Historický ústav

**Populační vývoj současných a bývalých východočeských krajských měst
podle sčítání lidu v letech 1869–1980
(Pardubice, Hradec Králové, Chrudim a Čáslav)**

Autor: Kryštof Kacetyl
Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Historie se zaměřením na vzdělávání –
Ruský jazyk se zaměřením na vzdělávání
Vedoucí práce: prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.
Oponent práce: doc. Mgr. Petr Grulich, Ph.D.

Hradec Králové 2022

Zadání bakalářské práce

Autor: Kryštof Kacetl

Studium: P19P0416

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Historie se zaměřením na vzdělávání, Ruský jazyk se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: **Populační vývoj současných a bývalých východočeských krajských měst podle sčítání lidu v letech 1869-1980 (Pardubice, Hradec Králové, Chrudim a Čáslav)**

Název bakalářské práce AJ: Population development of current and former East Bohemian regional cities according to the census in the years 1869-1980 (Pardubice, Hradec Králové, Chrudim and Čáslav)

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce se zabývá historickým a demografickým vývojem čtyř východočeských měst - Hradce Králové, Pardubic, Chrudimi a Čáslavi od prvního sčítání obyvatel v roce 1869 do sčítání v roce 1980. Jsou vysvětleny a analyzovány příčiny a podmínky, které vedly k rozlišnému vývoji měst, především z populačního hlediska na základě dat získaných z jednotlivých sčítání lidu a porovnávaných u všech měst v rozloze původního a dnešního katastru. V závěru je nastíněna změna plošného rozšíření všech zkoumaných měst z geografického i historického pohledu, na což bude zaměřena budoucí diplomová práce. Metody: přímá, progresivní, komparativní, statistická a geografická

Prameny: Dostupné sčítací operáty Soka Pardubice – primárně fond Obecní úřad Pardubice, Soka Hradec Králové – fond OÚ HK, dále Soka Kutná Hora – fond Okresní úřad Čáslav. **Literatura:** HOFMAN, Jiří – Jiří PALEČEK – Jan ŘEHÁČEK: *Historie pardubických městských částí, aneb Z centra města na periferii*, Pardubice 2016; KUČA: Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, II. díl, Praha 1997 a V. díl, Praha 2002; ZEMÁNEK, Petr: *Demografie a populační politika*, Olomouc 2012; HOVORKA, Václav – HRUBÝ, Vladimír – PODDANÁ, Jana: *Pardubicko na situačních a orientačních plánech*, Pardubice 1998; KOBETIČ, Pavel – PAVLÍK, Tomáš – ŠULC, Ivo: *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*, Praha 2005; BLÁHA, Radek – GRULICH, Petr – HORKÝ, Roman a kol.: *Hradec Králové*, Praha 2017.

Garantující pracoviště: Historický ústav,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.

Oponent: doc. Mgr. Petr Grulich, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 27.11.2019

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval pod vedením prof. PhDr. Ondřeje Felcmana, CSc. samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu. Dále prohlašuji, že diplomová práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2017 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, disertačními a habilitačními pracemi na UHK).

V Hradci Králové dne

.....

Kryštof Kacetl

Anotace

KACETL, Kryštof, *Populační vývoj současných a bývalých východočeských krajských měst podle sčítání lidu v letech 1869–1980 (Pardubice, Hradec Králové, Chrudim a Čáslav)*, Hradec Králové: Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2021, 52 s., Bakalářská práce.

Bakalářská práce se zabývá historickým a demografickým vývojem čtyř východočeských měst – Hradce Králové, Pardubic, Chrudimi a Čáslavi od prvního sčítání obyvatel v roce 1869 do sčítání v roce 1980. Jsou vysvětleny a analyzovány příčiny a podmínky, které vedly k rozlišnému vývoji měst, především z populačního hlediska na základě dat získaných z jednotlivých sčítání lidu a porovnávaných u všech měst v rozloze původního a dnešního katastru. V závěru je nastíněna změna plošného rozšíření všech zkoumaných měst z geografického i historického pohledu, na což bude zaměřena budoucí diplomová práce.

Metody: přímá, progresivní, komparativní, statistická a geografická

Klíčová slova:

1869–1980, východní Čechy; města Pardubice, Hradec Králové, Chrudim, Čáslav; obyvatelstvo a populační vývoj, regionální dějiny.

Annotation

KACETL, Kryštof, *Population development of current and former East Bohemian regional towns according to the census in the years 1869–1980 (Pardubice, Hradec Králové, Chrudim and Čáslav)*, Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2021, 53 pp., Bachelor thesis.

The bachelor thesis deals with the historical and demographic development of four East Bohemian cities – Hradec Králové, Pardubice, Chrudim and Čáslav from the first census in 1869 to the census in 1980. The causes and conditions that led to different urban development are explained and analyzed, especially from from a population point of view on the basis of data obtained from individual censuses and compared for all cities in the area of the original and today's cadastre. In the end, the change of the area distribution of all investigated cities from the geographical and historical point of view is outlined, which will be the focus of the future diploma thesis.

Methods: direct, progressive, comparative, statistical and geographical

Keywords:

1869–1980, Eastern Bohemia; the cities of Pardubice, Hradec Králové, Chrudim, Čáslav; population and population development, regional history.

Poděkování

Rád bych tímto poděkoval vedoucímu této práce prof. PhDr. Ondřeji Felcmanovi, CSc. za jeho čas, ochotu, vstřícnost a mnoho cenných rad, kterými mě během psaní provázel a bez nichž by práce vznikala mnohem obtížněji. Dále bych rád poděkoval rodině, přátelům a blízkým, kteří mi byli při studiu i psaní diplomové práce oporou.

Obsah

Úvod.....	8
1 Stručná historie Pardubic, Hradce Králové, Chrudimi a Čáslavi	15
2 Obyvatelstvo východočeských měst v tehdejší a dnešní katastru	20
2.1 Sčítání lidu 1869	20
2.2 Sčítání lidu 1880	23
2.3 Sčítání lidu 1890	25
2.4 Sčítání lidu 1900	26
2.5 Sčítání lidu 1910	28
2.6 Sčítání lidu 1921	29
2.7 Sčítání lidu 1930	31
2.8 Sčítání lidu 1950	33
2.9 Sčítání lidu 1961	36
2.10 Sčítání lidu 1970	37
2.11 Sčítání lidu 1980 a následný vývoj	39
Závěr	44
Použité prameny a literatura.....	50

Úvod

Tématem této bakalářské práce je porovnání historicko-demografických a jiných statistických údajů k vývoji čtyř východočeských, ať už současných nebo bývalých, krajských měst v období mezi lety 1869–1980. Jmenovitě jde o Hradec Králové, Pardubice, Chrudim a Čáslav. Toto téma jsem si vybral, jelikož studuji na univerzitě v Hradci Králové. Navíc problematika vývoje měst, vzrůstu populace mě zajímá již delší dobu. Zkoumání populačního vývoje nám umožňuje historická demografie. Změny a analýza vývoje měst se týkají převážně obyvatelstva, v závěru i stavu domů, rozlohy.

Období let 1869–1980 jsem zvolil záměrně, jelikož k roku 1869 je datováno první moderní sčítání lidu a navíc velké množství českých měst zažívá v tomto období dynamický růst populace; do 19. století totiž datujeme tzv. demografickou revoluci, pro kterou je charakteristický vysoký přirozený přírůstek obyvatel. S rozvojem průmyslu se obyvatelstvo čím dál více stěhuje do měst (urbanizace). Proto dochází k růstu obyvatel, domů či rozlohy, ale i mnoha jiných aspektů, se kterými nás bakalářská práce obeznámí. Práce končí rokem 1980, jelikož se v tomto roce mnoho měst přiblížilo buď svému populačnímu maximu, či byl následný růst již oproti předchozím obdobím zanedbatelný. V demografickém vývoji začalo docházet ke stárnutí populace, počet obyvatelstva začal stagnovat. Proto jsem si vybral období let 1869–1980, jelikož odráží zřetelně proměnlivý vývoj měst z demografického či statistického pohledu. Demografické a jiné statistické údaje jsem získával z dostupných dat a publikací ke sčítání lidu.

Region východních Čech jsem si vybral, jelikož je mi blízký; žiji v Pardubicích, studuji v Hradci Králové. Město Chrudim se nachází na území východních Čech a stejně tak město Čáslav patří historicky k východním Čechám. Od roku 1960 je však administrativně řazena do Středočeského kraje, takže její zařazení do výzkumu má pouze historický důvod.

Práce začíná analýzou a kritikou odborné literatury, která byla využita, následně je krátce naznačena historie sčítání lidu na našem území. Většina práce se věnuje analýze získaných údajů sledovaných měst ze sčítání lidu za období 1869-1980. Konkrétně se jedná o porovnání celkové populace měst v desetiletých intervalech v dobových a současných hranicích města. Počet domů a změna rozlohy města jsou naznačeny v závěru s tím, že bych na tuto problematiku navázal v pozdější diplomové práci. Závěr práce se zabývá také shrnutím populačního vývoje čtyř východočeských měst.

Ryze demografické údaje jako porodnost, úmrtnost atd. nejsou do analýzy zahrnuty, jelikož v prvotních sčítáních nebyly zaznamenávány. Tyto údaje se za nejstarší sčítání

nevyskytují ani v historických lexikonech, ani v jiných odborných publikacích či údajích (např. z ČSÚ). Je třeba je hledat v matrikách, což by mohlo být využito při přípravě diplomové práce, která by tak mohla objasnit demografický vývoj krajských měst ve starších obdobích. Cílem práce je podat na základě získaných dat statistický přehled o rozvoji čtyř krajských východočeských měst, analyzovat a porovnat jejich vývoj, který se v průběhu staletí měnil, a to v historických, demografických, geografických a dalších statistických souvislostech. Téma je zajímavé i proto, že z dříve provinčního města vzniklo sídlo kraje, naopak některé dřívější krajské metropole zaostaly.

Práce by měla být přínosem; týká se sice již statistického období, datovaného prvním moderním sčítáním lidu z roku 1869, ale ještě zatím nevznikla práce, která by takto čtyři historická nebo současná regionální centra východních Čech analyzovala a komparovala. Práce by tak mohla zacelit určitou mezeru v poznání uvedených měst.

Pro zahájení výzkumu bylo třeba nejdříve shromáždit veškerou pramennou dokumentaci a odbornou literaturu. Poté bylo třeba vyhodnotit jejich důležitost, chronologicky je seřadit a následně se zabývat jejich analýzou, kritikou a interpretací. Pro komparaci čtyř východočeských měst byla použita srovnávací metoda, základem analýzy byla jednotlivá sčítání lidu pro všechna čtyři města a jejich statistická data, která byla porovnáována s měnící se plošnou výměrou měst.

Procesem získávání informací o příslušnících (obyvatel) daného území nazýváme sčítání lidu (census, dříve i soupis obyvatelstva). Státní sčítání lidu má být cca v intervalu jednou za deset let. Slouží i ke zjišťování dalších údajů (sociálních, kulturních, ..), slouží i pro účely vědy, plánování, obchodu.

V Čechách i na Moravě pro 14. až 17. století známe berní rejstříky, katastry (Berní rula, Tereziánský katastr), soupisy poddaných atd. Počátek pravidelných soupisů obyvatelstva lze zaznamenat teprve k roku 1754, když byla konskripce (soupis) obyvatelstva stanovena patentem Marie Terezie. Tyto soupisy sloužily k účelům fiskálním nebo vojenským. Vrchnostenské a duchovenské seznamy se odlišovaly, jelikož ty, které byly poskytované církví, udávaly vyšší počty. Roku 1770 byl vydán konskripční patent, který s drobnějšími úpravami platil až do roku 1851 (poslední sčítání dle josefínské doby), pro potřeby soupisu bylo poprvé uloženo očíslovat všechny domy a po konskripci bylo zakázáno měnit příjmení. Sčítání z roku 1857 se považuje za důležitý mezník mezi soupisy obyvatelstva a moderním sčítáním lidu, které datujeme k roku 1869. Po roce 1869 byla zaznamenávána státní příslušnost, rodinný stav, náboženství. Sčítání se za éry Rakouska – Uherska konala pravidelně jednou za deset let a byla publikována pro veřejnost v pramenném díle edice

Österreichische Statistik, později se zjišťovala i obcovací řeč. Při prvorepublikových sčítáních lidu a bytů byla zjišťována národnost pomocí mateřské řeči, fertilita žen. Již sčítání neprobíhalo 31. prosince s odůvodněním, že se značná část obyvatelstva nacházela mimo své bydliště. Plánované sčítání k roku 1940 nebylo kvůli druhé světové válce a zániku ČSR provedeno (proběhlo v německých Sudetech a na Slovensku), nicméně po válce mezi lety 1947–1948 vznikl soupis obyvatel.¹ Roku 1951 bylo na dlouhou dobu naposledy sčítáno přítomné obyvatelstvo a byla na dlouhou dobu naposledy zahrnuta otázka na náboženství. Toto sčítání se také zaměřilo na soupis zemědělských, průmyslových a živnostenských závodů. Následovala sčítání lidu, domů i bytů 1960, 1970, 1980, ze kterých lze již vyčíst další demografické údaje jako migraci, dále i údaje o bytových fondech, vybavení domácností, dojížděce do práce. Výsledky československých sčítání byly uveřejňovány v díle *Československá statistika*, pro města a obce využíváme dat ze *Statistických lexikonů obcí*. Sčítání z roku 1991 opět obsahovalo otázku na náboženství. Následující první vyloženě české sčítání zahrnovalo i cizince s dlouhodobým pobytem. Při sčítání lidu 2011 ČSÚ využil i údajů z registrů, v roce 2021 se sečetla většina obyvatel online.²

Základním pramenem pro výzkum demografického vývoje a k porovnání dat čtyř zvolených východočeských měst, který jsem využil, je sčítání lidu, později sčítání lidu, domů a bytů mezi lety 1869–1980, konkrétně získané údaje ze sčítání. Jsou využívány všechny dostupné údaje, které jsou k dispozici v cca desetiletých intervalech. Na základě těchto sčítání vycházela pramenná díla, která se jednotlivým sčítáním a údajům z nich věnovala. Například *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*.³ V poznámce pod čarou se na některé z těchto dalších pramenů odkazují.⁴ Jiné demografické údaje (porodnost, úmrtnost,..), které se vyskytují až v pozdějších sčítáních proto nejsou využity, jelikož nám jde o komparaci všech údajů v tomto rozmezí.

Tyto údaje se také nacházejí v nejrůznějších historických a statistických lexikonech (které nám usnadňují práci s údaji ze sčítání) i jiných encyklopediích, věnovaných českým

¹ Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva českých zemí*, Praha 2004, s. 16–18.

² Ludmila FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s.133–141.

³ *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*, Státní úřad statistický, Praha 1924.

⁴ *Sčítání v Republice československé ze dne 1. prosince 1930*, Státní úřad statistický, Praha 1934.

Sčítání lidu v Republice československé ke dni 1. března 1950, Státní úřad statistický, Praha 1957.

Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961, Státní úřad statistický, Praha 1965.

Sčítání lidu, domů a bytů 1970, Federální statistický úřad, Praha 1975.

Sčítání lidu, domů a bytů 1980, Český statistický úřad, Praha 1982.

městům (viz níže), nebo na internetových stránkách ČSÚ⁵... Ovšem důležité pro bakalářskou práci jsou i jiné historické či demografické příručky, publikace k Hradci Králové, Pardubicím, Chrudimi a Čáslavi.

*Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970*⁶ je vlastně takovým předchůdcem následující publikace, jelikož obsahuje rovněž údaje za počet obyvatel a domů v jednotlivých částech měst, celkově však jde méně do hloubky. Pro naši práci je proto využitelnější novější lexikon (viz dole). Tuto publikaci vydal Federální statistický úřad za obce v ČSR i SSR. Údaje byly čerpány jak z rakouských, tak i maďarských prací.

*Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*⁷, který vydal Český statistický úřad na základě údajů ze sčítání lidu, byl pro práci jedním ze stěžejních pramenů. Obsahuje nejen důležité údaje o rozloze, první písemné zmínce, ale udává kromě počtu domů a celkového obyvatelstva měst a obcí i údaje za populaci a počet domů jejich jednotlivých částí, osad atd. Kniha je rozdělena dle krajů a okresů, přičemž za každým okresem nalezneme informace o tom, kdy byly dříve samostatné obce a předměstí přičleněny k dnešnímu městskému jádru.

Prozkoumán byl rovněž v předválečném období vzniklý *Statistický lexikon obcí v zemi české*⁸, jehož základní údaje ze sčítání lidu 1930 byly však použity i ve výše zmíněných lexikonech. Obsahuje nicméně i zajímavé informace o národnostech a náboženství. K dalším sčítáním vyšla podobná pramenná díla, například *Statistický lexikon obcí v republice československé*⁹ dle sčítání lidu 1921, *Statistický lexikon obcí republiky Československé 1955*¹⁰ dle sčítání lidu 1950, *Statistický lexikon obcí ČSSR 1965*¹¹ dle sčítání lidu 1961,

⁵ Databáze demografických údajů za vybraná města ČR, dostupné online

(<https://www.czso.cz/csu/czso/databaze-demografickych-udaju-za-vybrana-mesta-cr>) [citováno k 19. 3. 2022]. Sčítání lidu, domů a bytů - Pramenné dílo – 2011, Obyvatelstvo podle krajů, okresů a měst v letech 1961–2011, dostupné online (<https://www.czso.cz/documents/10180/24358877/240001370.pdf/e5226bc6-b21e-4ada-a410-53540c880c95?version=1.0>) [citováno k 2. 5. 2022].

⁶ *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970: Počet obyvatelů a domů podle správního členění k 1. lednu 1972 a abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1850–1970*, Federální úřad statistický, Praha 1978.

⁷ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005.

⁸ *Statistický lexikon obcí v republice Československé: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. I, Země česká*, Státní úřad statistický, Praha 1934.

⁹ *Statistický lexikon obcí v republice Československé: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. I, Země česká*, Státní úřad statistický, Praha 1923.

¹⁰ *Statistický lexikon obcí Republiky československé 1955: podle správního rozdělení 1. ledna 1955, sčítání lidu a sčítání domů a bytů 1. března 1950*, Státní úřad statistický, Praha 1955.

¹¹ *Statistický lexikon obcí ČSSR 1965: podle správního rozdělení 1. ledna 1965, sčítání lidu, domů a bytů 1. března 1961*, Federální úřad statistický, Praha 1966.

*Statistický lexikon obcí 1974*¹² podle sčítání lidu 1970 a *Statistický lexikon obcí 1982*¹³ dle sčítání lidu 1980. Ale pro komparativní charakter mojí práce byly stěžejní i publikace, týkající se zkoumaných východočeských měst.

A nyní již přejdeme k literatuře. Encyklopedie *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* obsahuje důležité informace ohledně vývoje jednotlivých měst a obcí, jmenovitě je zmíněna územní příslušnost obce, vývoj obyvatelstva, domů, stručná historie města, stavební vývoj i urbanismus, vše je doplněno bohatými černobílými ilustracemi. V případě větších měst jako Hradce Králové či Pardubice obsahuje práce i údaje o vývoji jednotlivých místních částí (dříve významných obcí jako byly Kukleny, Nový Hradec Králové,..). Monumentální encyklopedie od Karla Kuči je řazena abecedně do osmi dílů, pro potřeby naší práce jsem využil první díl (Čáslav)¹⁴, druhý díl (Hradec Králové, Chrudim)¹⁵ a pátý díl (Pardubice).¹⁶ Devátý díl edice vše zpřesňuje a upravuje.

Významným příspěvkem z demografického pohledu byla publikace od Vladimíra Srba *1000 let obyvatelstva českých zemí*, která se zabývá vývojem obyvatelstva na našem území, zkoumá základní statistické prameny k studiu populace, jeho územní rozmístění, urbanizaci, migraci, věkové složení populace a mnoho dalších demografických jevů, včetně grafických příloh se vzorci pro výpočet jednotlivých demografických jevů.¹⁷ Důsledně přisazujte číselný odkaz k teče či čárce.

Jinou prací z oboru historické demografie a demografie vůbec je publikace *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, která mapuje vývoj obyvatelstva od nejstaršího osídlování země přes demografickou revoluci, stěhování do měst až po dnešní stav. Využívá metod archeologie, sociologie i historické demografie. Kromě Ludmily Fialové se na díle podílel například i významný historik v oboru historické demografie Eduard Maur.¹⁸

Pro město Pardubice jsem využil například knihu *Kniha o městě Pardubice*¹⁹ od Dagmar Broncové, pro práci jsem využil pasáže o historii města, stavebním rozmachu a rozvoji průmyslu. Nebo lze zmínit knihu od pardubického historika Františka Šebka *Toulky*

¹² *Statistický lexikon obcí ČSSR 1974: podle správního rozdělení 1. ledna 1974, sčítání lidu, domů a bytů 1. prosince 1970*, Federální úřad statistický, Praha 1976.

¹³ *Statistický lexikon obcí ČSSR 1982: podle správního rozdělení 1. ledna 1982, sčítání lidu, domů a bytů 1. listopadu 1980*, Federální úřad statistický, Praha 1984.

¹⁴ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I. díl*, Praha 1996.

¹⁵ TÝŽ, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, II. díl*, Praha 1996.

¹⁶ TÝŽ, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, V. díl*, Praha 1996.

¹⁷ Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva českých zemí*, Praha 2004.

¹⁸ Ludmila FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.

¹⁹ Dagmar BRONCOVÁ, *Kniha o městě Pardubice*, Praha 1999.

*historií Pardubic*²⁰, ze které byly opět využity kapitoly týkající se rozvoje města. Důležitá z demografického, sociálního, ale i geografického pohledu je publikace od Václava Hovorky i Jany Poddané – *Pardubicko na situačních a orientačních plánech*²¹, kde kartografický materiál poslouží pro případnou navazující diplomovou práci, což souvisí s připojováním obcí a předměstí za intravilánem původního města. Součástí této práce je i popis stavebního, historicko-demografického a sociálního rozvoje Pardubic, který je přiložen k mapovým přílohám. Pro získání určitého povědomí a dalších poznatků o dané době mohou sloužit publikace jako *Malá kronika Pardubicka 20. století*²² či *Válečná nemocnice Karanténa*²³ (nemocnice pro 10 000 vojáků, později meziválečný předměstský „slum“ Pardubic). O obě brožury se zasloužil Klub přátel Pardubicka. Velmi cennou knihou pro vývoj jednotlivých městských částí, zvětšování plošného areálu města, připojování obcí a předměstí a stavbu nových sídlišť je *Historie pardubických městských částí, aneb, Z centra města na periferii*²⁴ od autorského kolektivu v čele s Jiřím Hofmannem. Doplnit lze i *Historický atlas měst České republiky, sv. 2, Pardubice*²⁵, který obsahuje přílohu ohledně stručné historie a vývoje města.

Pro Hradec Králové se jeví jako nejlepší rozsáhlá kniha *Hradec Králové*²⁶, která byla publikována kolektivem autorů v čele s Radkem Bláhou, Petrem Grulichem a Romanem Horkým v nakladatelství Lidové noviny v roce 2017. Využil jsem nejvíce kapitoly, které se týkaly demografického a stavebního vývoje v 19. a 20. století, vzniku Velkého Hradce, stavby panelových sídlišť. Další kniha, kterou lze zmínit, je publikace *Hradec Králové*²⁷ z nakladatelství Paseka od Jana Jakla, zabývá se především „vysvobozením města z hradeb“ koncem 19. století a jeho následným stavebním rozvojem, pro něž bylo právem nazváno „salonem republiky“. Také v tomto městě vyšel *Historický atlas měst České republiky, sv. 5, Hradec Králové*.²⁸

Mezi publikacemi, které jsem použil pro studium vývoje Chrudimi, bych zmínil encyklopedii *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*²⁹ od Iva Šulce, Pavla Kobetiče a kolektivu

²⁰ František ŠEBEK, *Toulky historií Pardubic*, Pardubice 2016.

²¹ Václav HOVORKA – Vladimír HRUBÝ – Jana PODDANÁ, *Pardubicko na situačních a orientačních plánech*, Pardubice 1998.

²² Jiří PALEČEK, *Malá kronika Pardubicka 20. století*, Pardubice 2010.

²³ Miloslav HUŇÁČEK, *Válečná nemocnice Karanténa*, Pardubice 2007.

²⁴ Jiří HOFMAN – Jiří PALEČEK – Jan ŘEHÁČEK, *Historie pardubických městských částí, aneb, Z centra města na periferii*, Pardubice 2016.

²⁵ Vladimír HRUBÝ, *Historický atlas měst České republiky, sv. 2*, Pardubice. Praha 1995.

²⁶ Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ a kol., *Hradec Králové*, Praha 2017.

²⁷ Jan JAKL, *Hradec Králové*, Praha 2005.

²⁸ Miroslav RICHTER – Eva SEMOTANOVÁ, *Historický atlas měst České republiky, sv. 5, Hradec Králové*. Praha 1998.

²⁹ Pavel KOBETIČ – Tomáš PAVLÍK – Ivo ŠULC, *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*, Praha 2005.

autorů. Využil jsem kapitoly o demografii a historii města. Ivo Šulc rovněž napsal knihu *Chrudim*³⁰ opět v edici Zmizelé Čechy od edice Paseka, z čehož lze využít pasáže o růstu města v 19. a 20. století. Ještě bych zmínil i *Historický atlas měst České republiky, sv. 13, Chrudim*³¹ od Jana Frolíka, který obsahuje kromě mapových příloh i listy o historii a rozvoji města Chrudimě.

K městu Čáslavi bych zmínil dílo *Čáslav, proměny města*³² od Drahomíry Novákové, která sepsala historický úvod o městě, zbytek knihy je doplněn retrospektivními i současnými fotografiemi. Nicméně k Čáslavi jako menšímu městu jsem našel nejvíce informací právě v publikaci *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* od Karla Kuči. Zmíním však i starší publikaci z počátku 20. století *Průvodce po Čáslavsku*³³ od Klimenta Čermáka.

³⁰ Ivo ŠULC, *Chrudim*, Praha; Litomyšl 2010.

³¹ Jan FROLÍK, *Historický atlas měst České republiky*, Sv. 13, Chrudim, Praha 2003.

³² Drahomíra NOVÁKOVÁ, *Čáslav, proměny města*, Čáslav 2013.

³³ Kliment ČERMÁK, *Průvodce po Čáslavsku*, Čáslav 1902.

1 Stručná historie Pardubic, Hradce Králové, Chrudimi a Čáslavi

Pardubice byly založeny koncem 13. století. Roku 1340 se zmiňuje závěť Arnošta z Pardubic o poddanském městečku. Z éry pánů z Pardubic zmiňme i „Ezopa“ 14. století Smila Flašku z Pardubic. Poddanské Pardubice svůj největší rozkvět prožily za vlády Pernštejnů, o čemž svědčí přísloví z období renesance: „Skví se jako Pardubice“. Na přelomu 15. a 16. století byli Pernštejnové jedním z nejvýznamnějších rodů v království, prosperovalo především podnikání v rybníkářství. Pardubice byly v průběhu třicetileté války hlavní císařskou pevností³⁴ východních Čech (městem procházelo mnoho zahraničních pluků), nicméně později již fortifikační systém nedostačoval (Královéhradecká pevnost se stala významnější). Výraznou měrou se na úpadku města podílela právě třicetiletá válka a nájezdy Švédů. Na počátku 18. století čítalo město na 1 521 obyvatel. Počet obyvatel „města perníku“ vzrostl do roku 1843 na cca čtyři tisíce. V 19. století začala i na Pardubice významně působit průmyslová revoluce. Do města byla přivedena k roku 1845 železnice kvůli chybě radních v Chrudimi, kteří se báli, že „pekelný stroj“ bude rušit jejich obyvatele. Pardubice zaznamenaly díky stavbě železnice (1843) nebývale rychlý růst. Za dvacet pět let se obyvatelstvo zdvojnásobilo na 8 tisíc (1869). Existence železničního koridoru byla strategickou výhodou pro dynamický růst města, a proto jsou Pardubice také někdy nazývány „městem dopravy“. V roce 1857 byla dobudována regionálně významná trať do Liberce (přes Hradec) a v roce 1871 vznikla trať do Havlíčkova Brodu přes Chrudim, jenže to už bylo pro Chrudim „pozdě“. Od 60. let 19. století proto docházelo k rozvoji předměstí (Zelené a Bílé), tepnou města se stávala pulzující třída Míru, vedoucí od historického centra k nádraží. Poblíž této trasy vznikly lihovar, cukrovar, Továrna mlýnských zařízení (Prokopka), dále Automatické mlýny k produkci mouky. Avšak stěžejní roli pro rozvoj města s chemickou tradicí hrálo založení Fantovy rafinerie minerálních olejů (dnešní PARAMO) v roce 1889. Město tak k roku 1900 čítalo již 25 tisíc lidí.³⁵

Město na soutoku Labe a Chrudimky nadále dynamicky rostlo a v roce 1930 dosáhlo 42 tisíc. Pozitivně se na tomto trendu podílela výstavba Semtínské Explosie (výbušniny) a Synthesie (dusičnany, sírany) ve 20. letech 20. století v těsné blízkosti tehdejších hranic města. Na přelomu století vznikla továrna na produkci perníků či známá elektrotechnická firma Telegrafia (pozdější Tesla). V meziválečných Pardubicích se dařilo kromě industrie i architektuře (rondokubismus). Za druhé světové války bylo město jedním z center odporu

³⁴ Dagmar BRONCOVÁ, *Kniha o městě Pardubice*, Praha 1999, s. 12.

³⁵ Dagmar BRONCOVÁ, *Kniha o městě Pardubice*, Praha 1999.

(Silver A). Nicméně k uskutečnění myšlenky „Velkých Pardubic“ došlo až v roce 1943, vznikla tak více než padesátitisícová aglomerace. Po spojeneckých náletech na průmyslové objekty a následném odsunu Němců kleslo obyvatelstvo cca na 44 tisíc, v roce 1950 se podařilo znovu dosáhnout 50 tisíc. Po válce se zvyšovala poptávka po bydlení, s rostoucí urbanizací se hledala místa, jak uskutečnit příliv nového obyvatelstva. Vznikla panelová sídliště jako Dukla, Višňovka, Polabiny, Tesla, později Karlovina, Dubina, Cihelna a Závodu Míru. Po zrušení Velkých Pardubic (1953) byly v následujících letech připojeny opět i okolní obce. Vzniklo město s 90 tisíci, které atakovalo v době svého populačního maxima hranici velkoměsta.³⁶

Hradec Králové, město se lvem v znaku, byl osídlen již v období prehistorickém, stálo zde slovanské hradiště, ve 13. století začal získávat Hradec podobu města, což potvrzuje listina z roku 1225. Toto královské věnné město patřilo od dob dvou Elišek (Rejčky a Pomořanské) až do poloviny 16. století mezi nejvýznamnější a největší města Českého království, když zde žilo kolem 7 až 8 tisíc obyvatel. Po Praze a Kutné Hoře bylo třetí největší město v Čechách. Nicméně epidemie, kdy zemřelo přes 4 tisíce obyvatel, a třicetiletá válka znamenaly velký úpadek města. Negativním jevem pro budoucí vývoj byla fortifikace pevnosti z dob švédského obléhání, která ochromila přirozený územní rozvoj dnešní východočeské metropole. Proto ve městě žilo na počátku 18. století jen 885 obyvatel. Nicméně docházelo k obnově města a jeho jednotlivých předměstí po založení biskupství se projevil plně vliv barokní rekatolizace a jezuitů). Po sedmileté válce 1766 sloužilo město na popud Josefa II. jako vojenská pevnost. Vznikl tak bizarní útvar, řečiště Labe a Orlice byly svedeny pod mohutné hradby, kolem kterých zůstalo několik předměstí vesnického charakteru. Tedy k roku 1830 měl Hradec něco málo přes 7 tisíc osob. Jenže po odtržení obcí (Pražské předměstí, Slezské předměstí, Kukleny, Věkoše, Plotiště nad Labem, atd.) kolem roku 1850 již ani ne 4 tisíce.³⁷

Částečně městu pomohla stavba železnice z Pardubic do Liberce. Vznikla továrna na výrobu klavírů (PETROF) a cukrovar. Jenže okolní (již samostatné) obce si žily vlastním životem a Hradec byl stále jako pevnost územně limitován. Roku 1883 byl vysvobozen Hradec doslova „z klece“ především díky aktivitě radního Ladislava Jana Pospíšila. Na přelomu 19. a 20. století ve městě žilo asi 10 tisíc obyvatel (s okolními obcemi 22 tisíc). S rychlým rozvojem a se stoupajícím významem vzrostlo obyvatelstvo Hradce na 18 tisíc (v

³⁶ Václav HOVORKA – Vladimír HRUBÝ – Jana PODDANÁ, *Pardubicko na situačních a orientačních plánech*, Pardubice 1998.

³⁷ Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ a kol., *Hradec Králové*, Praha 2017.

aglomeraci již 35 tisíc obyvatel!), avšak k městu se podařilo připojit pouze obec Věkoše v roce 1923. Vhodně řešená radiální urbanistická koncepce je dílem regulačních plánů, z nichž vyniká plán Josefa Gočára z let 1926–1928. Architekti Gočár a Kotěra vtiskli tomuto městu tvář moderního města s prvky secese, konstruktivismu a funkcionalismu. Hradec Králové jako noblesní město střední velikosti navštěvovali tehdy nejrůznější vrcholní představitelé, aby obdivovali architekturu a systematický urbanismus moderního města, tedy „salonu republiky“ To, co se však nepodařilo vytvořit mnohým generacím, se stalo skoro „lusknutím prstu“ v roce 1943 za války a okupace, kdy nařízením vznikl Velký Hradec Králové, kdy byly s Hradcem spojeny v jeden hospodářský celek obce Pražské Předměstí, Kukleny, Slezské Předměstí, Třebeš, Nový Hradec Králové, Plotiště nad Labem, Svobodné Dvory, Kluky, Malšovice, Slezské Předměstí a Pouchov. Aglomerace mající 55 tisíc obyvatel se stala jedním městem.³⁸

Po válce se pokračovalo ve funkcionalistické tradici výstavbou sídliště Labská kotlina I. Od roku 1960 se Hradec stal sídlem nově zřízeného Východočeského kraje, začal strmě růst, což souvisí i s výstavbou nových panelových sídlišť (Slezském předměstí, v Malšovicích či Labská kotlina II). Nejvíce ovšem vyniká mamutí koncept Moravského předměstí pro 37 tisíc lidí. Hradec Králové překročil magickou hranici sta tisíc, tedy hranici velkoměsta, k roku 1987. Populačního maxima bylo dosaženo koncem roku 1990, kdy zde žilo 101 272 lidí, od té doby populace stagnuje či klesá.³⁹

První zmínky o Chrudimi jako hradišti se vztahují k roku 1055, nicméně královským městem se stala Chrudim až v roce 1276. Mezi největší města v Čechách vůbec patřila již kolem 14. a 15. století. Uvádí se dle soupisu z berního rejstříku, že zde žilo na 3000 obyvatel (Praha měla kolem 25000 ob.). Nicméně časté požáry, epidemie, nejrůznější pohromy a hlavně třicetiletá válka znamenaly pokles obyvatelstva asi o polovinu, proto se k roku 1713 uvádí 1 801 obyvatel, tuto ztrátu Chrudimští dohnali v polovině 18. století, kdy dosáhli znovu tří tisíc obyvatel. „Athény východních Čech“⁴⁰ byly s přestávkami i královským věnným městem a svoji populaci zdvojnásobily do konce 18. století na 6 tisíc. Lze říci, že v 18. století byla Chrudim nejvýznamnějším městem východních Čech. Do 19. století vstoupila Chrudim jako provinční město, ale stále jako krajské sídlo, následně však začala ztrácet dech v porovnání s Pardubicemi především kvůli nepochopitelnému odmítnutí stavby železniční

³⁸ Jan JAKL, *Hradec Králové*, Praha 2005.

³⁹ Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ a kol., *Hradec Králové*, Praha 2017.

⁴⁰ Pro svou bohatou kulturní a dodnes žijící tradici je Chrudim známá rovněž jako „Athény východních Čech“, takto je nazýval František Palacký v již v době obrozenecké. Pavel KOBETIČ – Tomáš PAVLÍK – Ivo ŠULC, *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*. Praha 2005, s. 7.

trati ze strany vedení města. Přesto se město zbavilo středověkých okovů, jako byl hradební systém, a začalo se rozrůstat, modernizovat. Vznikly tovární čtvrti s cukrovarem, lihovarem, první elektrárnou atd. Do nového století vstupovalo město s 13 tisíci již jen jako město okresní, obyvatelstvo zůstávalo od roku 1890 víceméně konstantní po dalších 50 let.⁴¹

V 50. letech 20. století dosáhlo město 15 tisíc obyvatel, což souviselo s rostoucí výrobou ve strojírenské fabrice Transporta. Započalo se s výstavbou menších panelových sídlišť, stavebně srostlých s Janským a Kateřinským podměstím či Novým Městem. K městu byl roku 1960 připojen Vestec, později i obce Markovice, Medlešice či Vlčnov a Topol v 70. a 80. letech. Město rostlo i přirozenou cestou. V roce 1978 bylo dosaženo výše 20 tisíc obyvatel. Následovala stavba sídlišť Stromovka a sídliště Na Větrníku. Podle koncepčního plánu měla Chrudim dosáhnout 30 tisíc obyvatel, protože vykazovala přirozený přírůstek i ke konci 80.let a na počátku let devadesátých, kdy už většina měst stagnovala. Nicméně nejvyššího počtu, 24 468 obyvatel, bylo dosaženo k 30. 6. 1994. Posléze docházelo k úbytku z velké části migračnímu. Na počátku 21. století se populace víceméně ustálila na 23 tisících a Chrudim se tak pohybuje dodnes někde v šesté desítce pořadí českých měst podle populační velikosti

Na místě dnešní Čáslavi sávalo hradiště založené snad v 10. století Slavníkovci. Královské město však založil až král Přemysl Otakar II. ve 13. století na jedné ze stezek při spojnici Čech a Moravy. Dodnes se zachoval gotický vnitřní půdorys města. Město bylo významným husitským centrem (po 1421), konal se v něm čáslavský sněm, kde byly přijaty čtyři artikuly pražské. Město se dále rozvíjelo, avšak v 15. a 16. století bylo několikrát zasaženo požáry. Největší rozkvět zažilo v období předbělohorském, po třicetileté válce bylo město zpustlé a silně zadlužené. Na začátku 18. století patřila Čáslav k nejchudším městům v Polabí, získala převážně zemědělský charakter. Město bylo drancováno při válce s Prusy za vlády Marie Terezie. K udržení významu pomohl jen dekret, kterým se Čáslavi při reformě krajů 1751 nadále potvrzoval status krajského města, tedy byla důležitým správním centrem. V 19. století zažilo město období intenzivního hospodářského rozvoje, vznikaly podniky (pivovar, cukrovar, mlékárna), což korelovalo se zemědělským charakterem města. Město neleželo na významných dopravních tazích. Ve městě začínala od druhé poloviny 19. století sílit početná židovská menšina. Na polích vzniklo nové předměstí Budín, později i předměstí Skřivánkov a Balkán. Město překročilo za první republiky 10 tisíc obyvatel. Po poválečné krizi a s vyhlášením samostatnosti začal nový rozvoj, související s peněžnictvím (záložny, spořitelny), dokončena byla předměstí Balkán a Váchov. Po druhé světové válce rostla bytová

⁴¹ Ivo ŠULC, *Chrudim*, Praha; Litomyšl 2010.

zástavba (panelová), vzniklo sídliště naproti nemocnici a pod poštou. Nicméně město po roce 1960 přestalo být i městem okresním, což slibný rozvoj opět přibrzdilo. Dodnes je však centrem spádové oblasti Železných hor. Ze všech popisovaných měst Čáslav nejvíce zaostala, avšak malebné město si alespoň částečně v centru udrželo *genius loci* středověkého města.⁴²

⁴² Drahomíra NOVÁKOVÁ, *Čáslav, proměny města*, Čáslav 2013.

2 Obyvatelstvo východočeských měst v tehdejším a dnešním katastru

Nejobsáhlejší kapitolou bakalářské práce je komparace celkové populace čtyř vybraných východočeských měst v desetiletých intervalech (kromě válečného roku 1940) daných sčítáními lidu. Porovnáván je počet obyvatelstva podle územního členění v daném roce sčítání a počet obyvatelstva v hranicích dnešních. Dále jsou objasněny příčiny růstu i poklesu demografie daných měst. Rovněž jsou zmíněny údaje o obyvatelstvu žijícím v dnešních městských částech. Text je doplněn tabulkami a grafy.

2.1 Sčítání lidu 1869

Podle prvního moderního sčítání lidu žilo v Pardubicích 8 197⁴³ obyvatel. Město již bylo od roku 1843 napojeno na hlavní železnici z Prahy na Olomouc, proto vzrostlo za 30 let o dvojnásobek ze 4 tisíc na 8 tisíc rezidentů. Za tento přírůstek vděčíme především rozvoji průmyslu ve městě, které leželo na výhodné pozici Severní státní dráhy. Na hlavním tahu z nádraží k centru města vznikl při „cukrovarnické horečce“ rolnický cukrovar a později pivovar. Město obchodníků, řemeslníků a zemědělců se začínalo měnit v sídlo, mající do budoucna průmyslový potenciál. Obyvatelstvo rostlo přirozeně, ale i migrací, město totiž bylo atraktivní svými podniky. Město se rozrůstalo na území Zeleného a Bílého Předměstí.⁴⁴

Pokud bychom ovšem brali Pardubice optikou dnešních hranic města, tak by zde žilo k roku 1869 12 925 obyvatel. Nyní si pojd'me tento počet rozebrat podrobněji.⁴⁵ Pardubice k roku 1869 tvořil jen dnešní obvod Pardubice I – tedy Staré Město, Zámek, Bílé Předměstí a Zelené Předměstí, z čehož bylo nejobývanější právě Zelené Předměstí (3704 obyvatel). Ostatní části tehdy nebyly částí města.⁴⁶

Hradec Králové v této době tvořilo jen městské jádro, ve kterém žilo pouhých 5493 obyvatel. Hradec byl prohlášen samostatným městem (1850), ale stále byl pevností, územně a

⁴³ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 51.

⁴⁴ Dagmar BRONCOVÁ, *Kniha o městě Pardubice*, Praha 1999, s. 13.

⁴⁵ Z dnešních Pardubic II existovala jen Cihelna (179 ob.). V Pardubicích III, tedy na Studánce žilo 147 obyvatel. Dnešní Pardubice IV čítaly na 1346 obyvatel. A to jmenovitě Černá za Bory (165 ob.), Drozdice (137 ob.), Mnětice (384 ob.), Nemošice (323 ob.), Pardubičky (196 ob.), Staročernsko (68 ob.), Žižín (73 ob.). Na území dnešního obvodu Pardubice V tak žilo na 422 lidí, z čehož v Dražkovicích 379 obyvatel a v Nových Jesenčanech obyvatel 43. V současném obvodu Pardubice VI žilo 1807 obyvatel. Z toho 409 v Lánech na Důlku, 214 v Opočínku, 187 v Popkovicích, 585 ve Starých Čivčích a 412 ve Svítkově. Obvod Pardubice VII s tehdejší populací 827 obyvatel sestává z obcí Doubravice (130 ob.), Ohrazenice (107 ob.), Rosice (340 ob.), Trnová (250 ob.). K Pardubicím ještě od roku 2006 patří ves Hostovice jako obvod Pardubice VIII, tehdy tuto vesnici obývalo na 306 obyvatel.

⁴⁶ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, s. 524–527.

počtem obyvatel okleštěné, zároveň předměstské části byly administrativně osamostatněny, což bránilo rychlejšímu rozvoji původního městského útvaru o rozloze kolem padesáti kilometrů čtverečních⁴⁷ (po 100 let se obce vyvíjely opět samostatně). Sice k roku 1857 byla pevnost zrušena, ale město nabídky k likvidaci pevnosti kvůli vysokým nákladům odmítlo. Proto na rozdíl od Pardubic město vzrostlo za dvacet let jen o tisíc obyvatel (ze 4 na cca 5), pokud bychom však počítali válečnou posádku, tak žilo ve městě v 50. letech 19. století kolem osmi tisíc lidí. Po přivedení železnice do města (1857 trať Pardubice-Liberec) se rozvíjel i průmysl (cukrovar, strojírna, továrna na výrobu klavírů Petrof,..), avšak za ochranným pásmem pevnosti.

Naopak na území dnešního Hradce žilo 18 884 obyvatel.⁴⁸ Lze tedy zpozorovat, že v hranicích dnešního Hradce Králové žilo více obyvatel než v dnešních Pardubicích, avšak ve správním obvodu tehdejších měst tomu bylo přesně naopak.⁴⁹

Neočekávaně byla největším městem východních Čech podle sčítání lidu z roku 1869 Chrudim; v dnešních částech Chrudim I (Vnitřní Město - 2041 ob.), II (Nové Město - 2505 ob.), III (Kateřinské Předměstí - 2010 ob.), IV (Janské Předměstí - 2951 ob.) žilo 9 506 obyvatel. Město se průmyslově rozvíjelo, nikoliv však v jeho středu, ale převážně na podměstích. Rozšiřovala se plocha moderní zástavby na Novém městě, rostl průmysl na Janském podměstí, kde vznikla takzvaná Tovární čtvrť. Později již nerostla Chrudim tak dynamicky jako okolní Pardubice. Od roku 1850, kdy v Chrudimi žilo kolem 6 tisíc obyvatel, město vzrostlo o více než 50 procent, tedy podobně jako město na soutoku Labe a Chrudimky⁵⁰. Absence významného železničního tahu a neexistence větší řeky (jako Labe v Pardubicích) znamenaly, že „Athény východních Čech“ postupně ztrácely dech.⁵¹

Nicméně území dnešní Chrudimě neobývalo o moc více obyvatel než Chrudim v tehdejších hranicích. Jen o tisícovku více tedy žilo na území nepřípojených obcí, celkem

⁴⁷ Jan JAKL, *Hradec Králové*, Praha 2005, s. 12.

⁴⁸ Z toho 311 obyvatel žilo v Březhradě, 1503 v Kuklenách, 261 v Malšově Lhotě, 640 v Malšovicích, 2235 v Novém Hradci Králové, v Pileticích 189, v Pláckách 314, v Plačicích 517, v Plotišti nad Labem 1541, v Pouchově 771, na Pražském Předměstí 754, v Roudničce 177, v obci Rusek 385, v Slatině 591, na Slezském Předměstí 554, v Svinarech 513, Svobodné Dvory čítaly 1217 obyvatel, Třebeš 569 a Věkoše 349 obyvatel

⁴⁹ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1.1.2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 458–459.

⁵⁰ *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970: Počet obyvatelů a domů podle správního členění k 1. lednu 1972 a abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1850–1970*, Federální úřad statistický, Praha 1978. s. 608.

⁵¹ Pavel KOBETIČ – Tomáš PAVLÍK – Ivo ŠULC, *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*, Praha 2005, s. 27–30.

tedy 10 586 obyvatel.⁵² Tudíž v současných hranicích by Chrudim byla opět za Hradcem Králové a Pardubicemi.

Čáslav k roku 1869 obývalo 6312 obyvatel, z toho cca 6 tisíc žilo na území historického Starého Města a Nového Města, které dodnes ohraničuje nejstarší zástavbu. Čáslav by byla při komparaci východočeských měst třetím největším městem K roku sčítání město obývalo více obyvatel, než měl Hradec Králové, což je samozřejmě zarážející při srovnání s dnešním stavem, kdy v HK žije devětkrát více obyvatel. Město Čáslav se rozvíjelo v souvislosti s jeho agrárním charakterem (pivovar, cukrovar, mlékárna). Rozrůstala se historická předměstí jako Jeníkovské, Pražské, Chrudimské a Kutnohorské (dříve Tábořské) Předměstí.⁵³ Součástí města však byl i Filipov (314 obyvatel)⁵⁴, kterému se říkalo od pradávna Sintlochy, ale později si hrabě Filip z Kolowratu vymínil, aby se „tyto pod šos městský spadající dvory“⁵⁵ nazývaly Filipovem.

Sčítání lidu 1869	Populace v tehdejších hranicích měst (1869)	Pořadí měst (1869)	Populace v dnešních hranicích města (2021)	Pořadí měst (2021)
Pardubice	8197	2.	12 925	2.
Hradec Králové	5493	4.	18 884	1.
Chrudim	9506	1.	10 586	3.
Čáslav	6312	3.	6 312	4.

⁵² Na území Medlešic 462 obyvatel, Topola 347 obyvatel, Vestce 110 obyvatel a Vlčnova 160 obyvatel.

⁵³ Drahomíra NOVÁKOVÁ, *Čáslav, proměny města*, Čáslav 2013, s. 12.

⁵⁴ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl, Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 112–113.

⁵⁵ Kliment ČERMÁK, *Průvodce po Čáslavsku*, Čáslav 1902, s.28.

2.2 Sčítání lidu 1880

Další sčítání lidu se konalo v Rakousko-Uhersku v roce 1880. Změny počtu obyvatel jsou popsány na následující tabulce⁵⁶.

Sčítání lidu 1880	Počet obyvatel v katastru města – (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)	Obyvatelstvo na dnešním katastru (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)
Pardubice	10 292 (2.)	+2095(+25,6 %)	15 917 (2.)	+2992 (23,1 %)
Hradec Králové	8 166 (3.)	+2673(+48,7 %)	24 230 (1.)	+5346 (28,3 %)
Chrudim	11 959 (1.)	+2453(+25,8 %)	13 240 (3.)	+2654 (25,1 %)
Čáslav	7 178(4.)	+868 (+13,7 %)	7 178 (4.)	+868 (13,7 %)

Pardubice při sčítání 1880 čítaly 10 292 obyvatel, z čehož nejvíce obyvatel žilo na Zeleném Předměstí (5554 ob.), dále na Bílém Předměstí (2582 ob.), na Starém Městě 1959 obyvatel a na Zámku 197. Nejvíce se tedy rozšířilo právě Zelené Předměstí. Na území dnešního města žilo 15 917 lidí⁵⁷, což představuje stále velký růst, avšak menší, v porovnání s Hradcem Králové dosahuje menších hodnot, hradecká aglomerace se tedy rozvíjela rychleji. Většina tehdejších vesnic (dnes Pardubic) také zvýšila svoje obyvatelstvo především kvůli přirozenému přírůstku, v určitých odlehlejších oblastech populace klesla, což lze přikládat primárně migraci a urbanizaci. Obyvatele do Pardubic nadále lákaly průmyslové objekty nedaleko nádraží (pivovar, lihovar, cukrovar, Prokopova továrna, továrna Hubner Opitz (výroba francouzských mlýnských kamenů) či továrny na výrobu mlýnských zařízení, čištění lihu, významný byl i Justův plátenický obchod.⁵⁸

V Hradci Králové vzrostla za toto období populace ve větším měřítku, to samé lze říci i o jeho zázemí, kde vznikaly průmyslové podniky. Žilo zde 8 166 obyvatel, tedy v tomto období již Hradec předstihl Čáslav dle tehdejšího pořadí měst. Procentuálně i celkově (početně) vzrostl Hradec nejvíce ze všech čtyř měst za toto období. Avšak hradecká

⁵⁶ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1.1.2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 112–113, 458–459, 510–511, 524–527.

⁵⁷ Na území dnešního města zmiňme Cihelnu, která vzrostla na 199 obyvatel, Studánku (186 ob.), Černou za Bory (179 ob.), Drozdice (125 ob.), Mnětice měly 362 obyvatel, Nemošice 519, Pardubičky 176, Staročernsko 87, Žižín 71, Dražkovice 398, Nové Jesenčany 66, Lány na Důlku 470, Opočíněk 246, Popkovice 222, Staré Čivice 657, Svítkov 524, Doubravice 178, Ohrazenice 126 občanů, Rosice 579, Trnová 255 a Hostovice 364 hlášených obyvatel.

⁵⁸ Dagmar BRONCOVÁ, *Knih o městě Pardubice*, Praha 1999, s. 14.

aglomerace byla mnohonásobně větší, na dnešním území města k roku 1880 žilo 24 230 obyvatel⁵⁹, tedy nejvíce ze všech čtyř porovnávaných východočeských měst.

Chrudim si nadále udržovala pozici největšího města východních Čech, za toto období vzrostla nejvíce ze svých konkurentů, ještě se tolik neprojevila chyba vedení hlavní železniční trati Pardubicemi. Procentuálně obě města zaznamenala podobný růst Chrudimi pomohlo zahájení dopravy na železniční trati Pardubice - Havlíčkův Brod roku 1871, dále byl založen lihovar a moderní sladovna. V Chrudimi žilo 11 959 obyvatel, z toho nejvíce v Chrudimi IV (Janské Předměstí), na Kateřinském Předměstí žilo 2608 lidí, na Novém Městě 3117 a v samotném historickém centru Chrudimi I 2397. Na dnešním území města žilo 13 240⁶⁰, což představovalo do budoucna určitý problém. Avšak handicapem Chrudimi byla nedostatečně rozvinutá spádová oblast. Neměla totiž to, co Pardubice a Hradec Králové, v jejichž nedaleké blízkosti se nacházelo poměrně dost obcí, které se samotným městem již splývaly, tvořily jeho aglomeraci, byly na městu závislé, anebo se do budoucna měly stát jeho součástí.⁶¹

Čáslav v té době obývalo na 6878 obyvatel a stala se tak v přehledu vybraných východočeských měst již městem nejmenším a v této pozici vydržela dodnes. Na dnešním území města žilo tehdy 7178 lidí. V zázemí města nebyly moc větší obce, navíc i okolí bylo více zaměřeno agrárně podobně jako město. Městu určitým způsobem pomohla poloha na železniční trati z Kolína do Havlíčkova Brodu 1870. Absence významnějšího koridoru, který by přispěl k většímu rozvoji průmyslu (nejen zaměřeného na zemědělství) byla jasně patrná.⁶² Město již v tomto období silného nárůstu populace měst mělo menší přírůstky než ostatní centra východních Čech, nicméně ještě velice slušně rostlo. Ztráta na ostatní tři města ještě nebyla tak velká, nicméně pomalý růst i ostatní faktory nasvědčovaly, že vše povede k úpadku původního významu města.

⁵⁹ V Březhradě žilo 346 obyvatel, v Kuklenách 2725 obyvatel (téměř dvojnásobně více, což souvisí se vznikem průmyslových fabrik nedaleko nádraží – strojírna, cukrovar), v Malšově Lhotě 284, Malšovice měly 719 obyvatel, Nový Hradec Králové 2432, Piletice obývalo na 210 obyvatel, Plácky 348 lidí, Plačice 608, Platiště nad Labem 1702, Pouchov 870, Pražské Předměstí 1069 obyvatel, Roudničku 198, Rusek 390, Slatinu 570, Slezské Předměstí 619, Svinary 507, Svobodné Dvory 1490 obyvatel, Třebeš 614 a Věkoše 363 obyvatel.

⁶⁰ V Medlešicích bydlelo 597 obyvatel, v Topolu 363, ve Vestci 125 a ve Vlčnově 196.

⁶¹ Pavel KOBETIČ – Tomáš PAVLÍK – Ivo ŠULC, *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*. Praha 2005, s. 27–30.

⁶² Drahomíra NOVÁKOVÁ, *Čáslav, proměny města*, Čáslav 2013, s. 12.

2.3 Sčítání lidu 1890

Údaje a změny k sčítání lidu v Rakousku-Uhersku 1890 za čtyři východočeská města jsou v dané tabulce.⁶³

Sčítání lidu 1890	Obyvatelstvo na tehdejšímu katastru – (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)	Obyvatelstvo na dnešním katastru (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)
Pardubice	12 367 (1.)	+2075 (20,2 %)	18 341 (2.)	2424 (15,2 %)
Hradec Králové	7 816 (4.)	-350 (-4,3 %)	25 236 (1.)	1006 (4,2 %)
Chrudim	12 209 (2.)	+250 (2,1 %)	13 484 (3.)	244 (1,8 %)
Čáslav	8 396 (3.)	+1218 (17 %)	8 396 (4.)	1218 (17 %)

Pardubice za následujících deset let opět výrazně vzrostly, opět s dvacetiprocentním růstem na 12 367 osob a staly se tak dle sčítání největším městem východních Čech. Nejvíce obyvatel žilo na Zeleném Předměstí (7257 ob.), následovalo Bílé Předměstí (2810 ob.), Staré Město (2128 ob.) a zámek (172 obyvatel). Město se rozrůstalo jižním a jihozápadním směrem. Lze vidět, že na rozdíl od Chrudimi a Hradce Králové rostly Pardubice nadále velmi rychlým tempem. Při porovnání současné rozlohy vykazují Pardubice na současném katastru 18 341 lidí,⁶⁴ dnešní město by tedy zaostávalo za dnešním Hradcem, který je v tomto ohledu lidnatější. Opět většina obcí v blízkosti Pardubic vzrostla (především přirozenou cestou), u minima obcí poklesla populace, což lze přikládat migraci.

Hradci Králové naopak v 80. letech 19. století populace poklesla na 7816 obyvatel, příčinu hledíme v boření hradeb a pevnostních valů (1884). Hradec přestal být pevnostním městem roku 1884 a byl prohlášen otevřeným městem za přičinění starosty Ladislava Jana Pospíšila, který město konečně zbavil od „okovů rozvoje“.⁶⁵ Naopak v dnešních hranicích město vzrostla populace o tisíce duší na cca 25 200 obyvatel⁶⁶.

⁶³ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 112–113, 458–459, 510–511, 524–527.

⁶⁴ Cihelnu obývalo 208 obyvatel, Studánku 208, Černou za Bory 194 ob., Drozdice 129 lidí, Mnětice 404, Nemošice 548, Pardubičky 234, Staročernsko (108 – historické maximum), Žižín 63, Dražkovice 416 obyvatel, Nové Jesenčany 43, Lány na důlku 459, Opočíněk 252, Popkovice 247, Staré Čivice 632, Svítkov 576, Doubravice 182, Ohrazenice 142, Rosice 578, Trnová 345.

⁶⁵ Jan JAKL, *Hradec Králové*, Praha 2005, s. 12.

⁶⁶ V Březhradě žilo 354 obyvatel, v Kuklenách 2852, v Malšově Lhotě 283 ob., v Malšovicích 934, v Novém Hradci Králové 2580, v Pileticích 198, v Pláckách 391, v Plačicích 618, v Plotišti nad Labem 1839, v Pouchově 935, na Pražském Předměstí 1527 (největší nárůst – o 50 procent téměř), v Roudničce 220, v Ruseku 382, v Slatině 527, na Slezském Předměstí 584, v Svinarech 453, v Svobodných Dvorech 1676, v Třebši 653 a ve Věkoších 414 obyvatel.

V Chrudimi žilo na 12 209 obyvatel, takže „Athény východních Čech“ ztratily na úkor Pardubic status největšího města východních Čech. Měly 12 209 obyvatel, z toho nejvíce žilo v Chrudimi IV (Janské podměstí – vznikla zde plynárna), a to 3889 lidí, v Chrudimi III (Kateřinské podměstí) žilo 2805 obyvatel, v Chrudimi II 3221 (Nové Město) a v Chrudimi I 2294. Růst Chrudimi tedy výrazně zpomaloval oproti Pardubicím. Na území dnešní Chrudimi bylo 13 484⁶⁷ obyvatel. ⁶⁸

Naproti tomu Čáslav překvapivě mírně zvýšila své tempo růstu. Opět a naposledy přeskočila HK (limitován pevností), žilo tu 8396 obyvatel, rostla sedmnáctiprocentně, tedy rychleji než Chrudim a Hradec Králové, což bylo způsobeno především kladným přirozeným přírůstkem. Nicméně město nemělo takový potenciál vedoucí k růstu města (jako například Hradec) především z důvodů zmíněných již výše.

2.4 Sčítání lidu 1900⁶⁹

Sčítání lidu 1900	Obyvatelstvo na tehdejším katastru – (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)	Obyvatelstvo na dnešním katastru (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)
Pardubice	17 031 (1.)	+4664 (37,7 %)	24 831 (2.)	6490 (35,4 %)
Hradec Králové	9 767 (3.)	+1951 (25 %)	29 310 (1.)	4074(16,1 %)
Chrudim	13 113 (2.)	+250 (2 %)	14 413 (3.)	929 (6,9 %)
Čáslav	9 174(4.)	+1218 (14,5 %)	9 174 (4.)	1218 (14,5 %)

Z tabulky ke sčítání lidu z roku 1900 lze vidět, že Pardubice nabraly opravdu dynamické tempo růstu, populace se za deset let zvýšila o 4664 lidí na 17 031 obyvatel. Rapidní nárůst (migrace, přirozený přírůstek) byl zapříčiněn rozmachem průmyslu. Nové obyvatele určitě přilákala Fantova rafinérie minerálních olejů (dnešní PARAMO), která vznikla na okraji města nedaleko železniční trati.⁷⁰ Na dnešním území města žilo již 24 831 lidí⁷¹, největší příbytek však byl zaznamenán v intravilánu města.

⁶⁷ Ve Vlčnově 220 obyvatel, v Medlešicích 540, v Topolu 380, ve Vestci 135.

⁶⁸ Pavel KOBETIČ – Tomáš PAVLÍK – Ivo ŠULC, *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*. Praha 2005, s. 27–30.

⁶⁹ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl, Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 112–113, 458–459, 510–511, 524–527.

⁷⁰ Dagmar BRONCOVÁ, *Kniha o městě Pardubice*, Praha 1999, s. 13.

⁷¹ Na Zeleném Předměstí žilo 10 839 obyvatel, na Bílém 4017 ob., na Starém Městě 2012 lidí a v části Zámek 163 lidí. Z dnešních městských částí vzrostla populace Studánky na 301 obyvatel, v Černé za bory žilo 177 obyvatel, v Drozdících 117, v Mněticích 385, v Nemošicích 667, v Pardubičkách 269, ve Staročernsku 89, v Žižíně 60, v Dražkovicích 472, v Nových Jesenčanech 621 (nárůst z 43 obyvatel o 1344 procent!), v Lánech na Důlku 426, v Opočinku 224, v Popkovicích 356, ve Starých Čivčicích 693 a ve Svítkově již 792, jelikož Svítkov

Hradec Králové začal také poměrně slušně růst poté, co se zbavil hradeb jako zábrany v růstu, město se dostalo na úroveň 9767 obyvatel, v mém žebříčku opět přestihlo Čáslav, a to platí až dodnes. Svým tempem doháněl Hradec Chrudim, která již neměla tak vysoké přírůstky, její růst se téměř zastavil, zato Pardubice rostly nadále vysokým tempem. Problémem však byla malá rozloha, která město se lvem ve znaku limitovala. Předměstí se rozvíjela na vlastní pěst a dlouho se je nepodařilo připoutat k městu administrativně. Širší aglomerace Hradce, tedy dnešní město, obývalo na 29 310 obyvatel⁷² a dnešní Hradec by tak byl k roku 1900 stále největší ve východních Čechách

Chrudim vzrostla jen o pouhá dvě procenta, její růst se zastavil na téměř padesát let a počet obyvatel zůstal cca konstantní. Na pozici největšího města východních Čech se již nikdy nedostala, Pardubice a Hradec, respektive jejich aglomerace se jí nezadržitelně vzdalovaly. Nejvíce obyvatel žilo na Janském podměstí, a to 4357, na Kateřinském podměstí (Chrudim III) žilo 3240 obyvatel, na Novém Městě 3362 a v Chrudimi I (Staré Město) 2154 lidí. Na dnešním území Chrudimě žilo 14413 lidí.⁷³ V Medlešicích 503, v Topolu 451, ve Vestci 143, ve Vlčnově 203 obyvatel.

V Čáslavi žilo 9174 obyvatel, z toho ve Filipově 220. Byly položeny základy čtvrtí Balkán a Skřivánkov. Město rostlo nadále solidním tempem a postupně se blížilo své dnešní populaci (10 tisíc obyvatel). A to jsme teprve v roce 1900! I na tomto příkladu je jasně ukázáno, jak Čáslav zaostala

těžil z polohy u Fantových chemických závodů. V Doubravicích žilo 192 lidí, v Ohrazenicích 162, v Rosicích 1211 a v Trnové 333.

⁷² V Březhradě žilo 418 obyvatel, v Kuklenách 2912, v Malšově Lhotě 302, v Malšovicích 981, v Novém Hradci Králové 2857, v Pileticích 187, v Pláckách 452, v Plačicích 606, v Plotišti nad Labem 2035, v Pouchově 1050, na Pražském Předměstí žilo 2654 obyvatel (výrazný nárůst až o 75 procent), v Roudničce 274 lidí, v Ruseku 359, v Slatině 540, na Slezském Předměstí 672, v Svinarech 439, v Svobodných Dvorech 1745, v Třebší 656 a ve Věkoších 404.

⁷³ V Medlešicích 503, v Topolu 451, ve Vestci 143, ve Vlčnově 203 obyvatel.

2.5 Sčítání lidu 1910⁷⁴

Sčítání lidu 1910	Obyvatelstvo na tehdejším katastru – (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)	Obyvatelstvo na dnešním katastru (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)
Pardubice	20 419 (1.)	+3388 (19,9 %)	31 642 (2.)	6811 (27,4 %)
Hradec Králové	11 065 (3.)	+1298 (13,3 %)	35 675 (1.)	6365 (21,7 %)
Chrudim	13 642 (2.)	+529 (4 %)	14 996 (3.)	583 (4 %)
Čáslav	9 318 (4.)	+ 144 (1,6 %)	9 318 (4.)	144 (1,6 %)

Pardubice nadále dynamicky rostly 20% tempem. Při posledním rakousko-uherském sčítání toto město obývalo 20 tisíc obyvatel, z čehož nejvíce žilo na Zeleném Předměstí (13088 ob.), dále na Bílém Př. (5221 ob.), Staré Město (1936 ob.) a Zámek (174 ob.). Průmyslový ráz města posilovaný hlavní železniční tratí nadále lákal nové obyvatele. Rostlo rychleji než ostatní východočeská města, roku 1905 vznikla první pardubická elektrárna od Františka Křížíka, začalo se se stavbou na území Na Skřivánku. Na území dnešního města žilo 31 642 obyvatel.⁷⁵ Dnešní katastr vrostl tedy o 27 procent, opět nejvíce ze všech zkoumaných měst.

Hradec se stále udržoval na třetí příčce zkoumaných měst, žilo v něm kolem 11 tisíc (z toho 1 760 příslušníků vojska⁷⁶), nicméně rapidní růst zaznamenalo okolí města. V dnešních hranicích vzrostl Hradec Králové oproti minulému sčítání o cca 22 procent na 35 675 obyvatel,⁷⁷ nejvíce vzrostla okolní předměstí, kde se rozšiřoval před první světovou válkou průmysl jako například strojírna A. Ippen, koželužna Nejedlý v Kuklenách, závod plzeňské Škody, nábytkářské firmy, továrny na mýdlo, svíčky a sodu, tiskárny atd. Již v tomto období se Hradec snažil okolní obce připojit, to se podařilo však až cca o 30 let později.

Chrudim naopak zůstávala na zhruba podobném počtu, jako před 10 lety, růst byl minimální v porovnání s ostatními městy. Počet 13 642 obyvatel město překročilo až roku 1950, do této doby byl počet obyvatelstva města na půl století víceméně konstantní, což bylo

⁷⁴ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 112–113, 458–459, 510–511, 524–527.

⁷⁵ Z toho 280 na Cihelně, 380 na Studánce, 194 v Černé za Bory, 112 v Drozdicích, 431 v Mněticích, 821 v Nemošicích, 840 v Pardubičkách (elektrotechnická fabrika Tesla-Telegrafia), 81 v Staročernsku, 65 v Žižíně, 535 v Dražkovicích, 1050 v Nových Jesenčanech, 577 v Lánech na Důlku, 275 v Opočínku, 561 v Popkovicích, 771 ve Starých Čivicích, 1851 ve Svítkově (souvisí s růstem závodu PARAMO), 163 v Doubravicích, 255 v Ohrazenicích, 1581 v Rosicích, 400 v Trnové.

⁷⁶ Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ a kol., *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 418.

⁷⁷ Z toho v Březhradě 465 obyvatel, v Kuklenách 3443, v Malšově Lhotě 347, v Malšovicích 1400, v Novém Hradci Králové 3218, v Pileticích 236, v Pláckách 536, v Plačicích 679, v Plotišti nad Labem 2336, v Pouchově 1232, na Pražském Předměstí 4618, v Roudničce 309, v Ruseku 364, v Slatině 536, na Slezském Předměstí 798, ve Svinarech 453, ve Svobodných Dvorech 2231, v Třebši 906, ve Věkoši 503.

jednak důsledkem často převažujícího počtu zemřelých nad narozenými (často v 1. polovině 20. století) a jednak vlivu sousedních. Ve vnitřním městě žilo 1918 lidí, na Novém Městě 3720 osob, Kateřinské podměstí obývalo 3684 obyvatel a největší bylo Janské podměstí s 4320 obyvateli. Na území dnešního města žilo 14 996 lidí⁷⁸.

Čáslav při posledním rakousko-uherském sčítání lidu obývalo 9 318 obyvatel (s Filipovem, kde žilo 196 obyvatel)⁷⁹. Město ze všech zkoumaných vykazovalo jednoznačně opět nejnižší přírůstek obyvatel.

2.6 Sčítání lidu 1921⁸⁰

Sčítání lidu 1921	Obyvatelstvo na tehdejším katastru – (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)	Obyvatelstvo na dnešním katastru (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)
Pardubice	25 162 (1.)	+4743 (23,2 %)	36 261 (2.)	+4619 (22,6 %)
Hradec Králové	13 115 (3.)	+2050 (18,5 %)	39 151 (1.)	+3476 (9,7 %)
Chrudim	13 239 (2.)	-403 (-3 %)	14 620 (3.)	-376 (-2,5 %)
Čáslav	9 460 (4.)	+142 (1,5 %)	9 460 (4.)	+142 (1,5 %)

Při prvním prvorepublikovém sčítání lidu Pardubice nadále potvrzovaly roli největšího města, nadále rostly dvacetiprocentním tempem. Žilo zde 25 tisíc lidí. Výrazně se rozšiřoval intravilán města, dotvářelo se městské centrum, Nové Město, obytná výstavba rostla kolem chrudimské silnice (dnes sídliště Skřivánek) až k Jesničánkům a Novým Jesenčanům.⁸¹ Expandovalo i Bílé předměstí, které se rozšířilo o čtvrť vilových domků, které se přiblížily Pardubičkám. Souvislou aglomeraci začala tvořit i Studánka. Po 1. světové válce sloužila na území dnešní Dukly baráková válečná nemocnice pro 10 tisíc nemocných, raněných (největší v Rakousku-Uhersku), nazývaná dle jednoho z pěti oddělení Karanténou⁸², jako stanice pro utečence z Východu. Pro nedostatek bytů po válce byla přeměněna na nouzovou bytovou kolonii, co vyřešila stávající bytovou krizi, stala se tzv. městským „slumem.“ Nedaleko

⁷⁸ Z toho v Medlešicích 508, v Topole 425, ve Vestci 172 a ve Vlčnově 249 obyvatel.

⁷⁹ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl, Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 112–113.

⁸⁰ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl*, s. 51–54, 112–113, 458–459, 510–511, 524–527.

⁸¹ Václav HOVORKA – Vladimír HRUBÝ – Jana PODDANÁ, *Pardubicko na situačních a orientačních plánech*, Pardubice 1998, s. 25–26.

⁸² HUNÁČEK, Miloslav, *Válečná nemocnice Karanténa*, Pardubice 2007.

rafinerie minerálních olejů se osada Přerovsko přiblížila k rovněž rostoucí obci Svítkov. Na hranicích dnešního města žilo přes 36⁸³ tisíc osob.⁸⁴

Populace Hradce Králové přesáhla 13 tisíc lidí a začala se blížit Chrudimi. Velkou část obyvatelstva tvořili lidé příchozí za prací či lidé s cizí domovskou příslušností.⁸⁵ Počet obyvatel rostl i na základě poklesu úmrtnosti, k čemuž vedly nadále se zlepšující zdravotní a sociální podmínky. Všeobecně se po válce počítalo s tím, že se k Hradci opět připojí obce, které se osamostatnily v polovině 19. století, do nově vznikajícího Velkého Hradce (regulační plán počítal s koncepcí pro 35 tisíc lidí). Docházelo nadále k rozšiřování průmyslu, město stavebně navázalo na předválečné období i kvůli kontinuitě, kterou představovalo město v osobě starosty Františka Ulricha. Na dnešním území města žilo 39 151⁸⁶ obyvatel.⁸⁷

Chrudim nadále ztrácela na významu, oproti předválečnému stavu došlo dokonce k poklesu obyvatelstva na 13 239 osob. Převažoval počet zemřelých nad narozenými. Během Velké války v místní vojenské nemocnici krom zajatců a zraněných vojáků našli pobyt i uprchlíci z Haliče a Bukoviny a vystěhovalí z italské oblasti Trento. Nicméně válečné ztráty se nahradit nepodařilo. Na území dnešního města žilo 14 620⁸⁸ lidí.⁸⁹

Čáslav obývalo na 9460 obyvatel (z toho ve Filipově 218), což představuje oproti situaci před první světovou válkou mírný nárůst, nicméně oproti Hradci Králové a Pardubicím téměř zanedbatelný.

⁸³ Z toho žilo 317 osob na Cihelně, 380 na Studánce, 202 v Černé za Bory, 118 v Drozdicích, 429 v Mněticích, 688 v Nemošicích, 789 v Pardubičkách, 83 ve Staročernsku, 67 v Žižíně, 461 v Dražkovicích, 1056 v Nových Jesenčanech, 562 v Lánech na Důlku, 260 v Opočínku, 571 v Popkovicích, 770 ve Starých Čivčicích, 1996 ve Svítkově, 159 v Doubravicích, 247 v Ohrazenicích, 1549 v Rosicích a 380 v Trnové.

⁸⁴ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, V. díl, Praha 1996, s. 45–78.

⁸⁵ Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ a kol., *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 418.

⁸⁶ Z toho žilo 448 obyvatel v Březhradě, 3857 v Kuklenách, 401 v Malšově Lhotě, 1421 v Malšovcích, 3295 v Novém Hradci Králové, 209 v Pileticích, 638 v Pláckách, 705 v Plačicích, 2298 v Plotišti nad Labem, 1338 v Pouchově, 5342 na Pražském Předměstí, 273 v Roudničce, 380 v Ruseku, 516 ve Slatině, 965 na Slezském Předměstí, 469 ve Svinarech, 2129 ve Svobodných Dvorech, 764 v Třebši, 588 ve Věkoších.

⁸⁷ R. BLÁHA – P. GRULICH – R. HORKÝ a kol., *Hradec Králové*, s. 448–456.

Jan JAKL, *Hradec Králové*, Praha 2005, s. 26–30.

⁸⁸ Z toho 494 v Medlešicích, 405 v Topole, 216 ve Vestci, 266 ve Vlčnově.

⁸⁹ Pavel KOBETIČ – Tomáš PAVLÍK – Ivo ŠULC, *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*. Praha 2005, s. 27–30.

2.7 Sčítání lidu 1930⁹⁰

Sčítání lidu 1930	Obyvatelstvo na tehdejším katastru – (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)	Obyvatelstvo na dnešním katastru (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)
Pardubice	28 846 (1.)	+3684 (14,6 %)	41 860 (2.)	+5599 (15,4 %)
Hradec Králové	17 819 (2.)	+4704 (35,9 %)	50 137 (1.)	+10986 (28,1 %)
Chrudim	13 373 (3.)	+134 (1 %)	14 776 (3.)	+156 (1,1 %)
Čáslav	10 635 (4.)	+1175 (12,4 %)	10 635 (4.)	+1175 (12,4 %)

Pardubice si nadále držely pozici největšího města východních Čech, nadále rostly solidním tempem (cca 15%), k roku 1930 tu bylo sečteno na 28 846 obyvatel, z čehož bylo 27 703 (96%) české národnosti, 647 (2,2%) německé a zbytek tvořily jiné národnosti, případně ostatní cizinci. Z celkového počtu lidí bylo 16 604 římských katolíků (57,6%), zbytek vyznávalo československou církev husitskou (18,1%), evangelickou, izraelskou či bylo bez vyznání.⁹¹

Nadále vzrůstala potřeba bytové výstavby, byl zastavěn prostor Skřivánek, stále se rozrůstalo Zelené Předměstí s 19 446 obyvateli (s historickou osou na dnešní třídě Míru). Výstavbou se rozrostlo až na jižní hranice města, kde se nacházely Jesničanky a Nové Jesenčany, které se tak fakticky staly částí městského intravilánu. Převažovaly vlivy rondokubismu, funkcionalismu a konstruktivismu. Rozšířilo se též Bílé Předměstí (7731 obyvatel), vyrostla čtvrť rodinných domů. Součástí aglomerace se staly i Vystrkov, Famílie a Studánka, nebo Pardubičky, kam se přestěhovala elektrotechnická firma Telegrafia v roce 1921. Na Starém Městě žilo 1495 obyvatel a na Zámku 174. Na území dnešního města žilo již 41 860 lidí⁹². Pravobřežní průmyslová zóna se rozšiřovala v oblasti Rosic a rosického nádraží, nedaleko začal v okolí Semtínského dvora vyrůstat komplex chemického průmyslu Explosia (1920), následně zde vznikla k roku 1928 ještě Explosia a spolek pro hutní a chemickou výrobu.⁹³

⁹⁰ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 51–54, 112–113, 458–459, 510–511, 524–527.

⁹¹ *Statistický lexikon obcí v republice Československé: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. I, Země česká*, Státní úřad statistický, Praha 1934, s. 239.

⁹² Z toho 334 obyvatel na Cihelně, 659 na Studánce, 288 v Černé za Bory, 135 v Drozdícih, 416 v Mněticích, 961 v Nemošicích, 1371 v Pardubičkách, 92 ve Staročernsku, 60 v Žižíně, 380 v Dražkovicích, 1017 v Nových Jesenčanech, 575 v Lánech na Důlku, 281 v Opočínku, 593 v Popkovicích, 847 ve Starých Čivčicích, 2044 ve Svítkově, 192 v Doubravicích, 267 v Ohrazenicích, 2093 v Rosicích a 409 v Trnové.

⁹³ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, V. díl, Praha 1996, s. 45–78.

Počet obyvatel Hradce Králové začal strmě stoupat velmi dynamickým tempem (cca 18 tisíc), růst činil cca třetinu populace při minulém sčítání. Z dalších statistik se dozvídáme, že obyvatel československé národnosti bylo přes 94 %, německé 2 %, zbytek tvořily jiné národnosti a cizinci. Většina obyvatelstva uváděla religiozitu, cca 62 % bylo římských katolíků, 7 % evangelíků, přes 11 % československého vyznání, zbytek tvořili věřící izraelského (židovského) a jiného náboženství, skoro 17 % bylo bez vyznání.⁹⁴

Stále docházelo ke sblíživání města s okolními předměstími a obcemi, v aglomeraci by na tomto území žilo 46 tisíc obyvatel. Nicméně starostovi města Františku Ulrichovi se podařilo administrativně připojit jen obec Věkoše k roku 1923⁹⁵ (k roku 1930 v této městské části žilo 734 obyvatel), čemuž napomohly nadstandartní vztahy s exstarostou Věkoš Janem Černým. Myšlenky Velkého Hradce se prozatím dosáhnout nepodařilo, někdy kvůli nezájmu okolních obcí, jindy se bránil Spolek majitelů domů; důvody byly ale i ekonomické a politické (politické strany se bály změny poměrů). Město však i přesto získalo velkoměstský charakter a právem přívěsky salon republiky. Na katastru dnešního krajského města žilo již kolem 50 tisíc osob.⁹⁶ Městys Nový Hradec Králové se od továrny na piana Petrof rozrůstal o kolonii dělnických domků, směrem k Hradci Králové vznikala nová čtvrť – Moravské předměstí.⁹⁷

Chrudim zůstávala nadále konstantně na 13 tisících obyvatelích, oproti minulému sčítání byl nárůst jen jednoprocenní, nejvíce obyvatel žilo na Janském podměstí, a to 4792 osob, na Kateřinském podměstí žilo 4026 lidí, na Novém Městě 3213 obyvatel a ve vnitřním městě 1342 občanů města. Na území dnešního města žilo téměř 15 tisíc obyvatel.⁹⁸ Intravilán města se příliš nerozšířil, podstatou novodobého vývoje byla hlavně moderní přestavba předměstské zóny, vznikly tak i nové vilové čtvrti, Chrudim se rozrostla o tři desítky nových

⁹⁴ *Statistický lexikon obcí v republice Československé: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. I, Země česká*, Státní úřad statistický, Praha 1934, s. 83.

⁹⁵ Jan JAKL, *Hradec Králové*, Praha 2005, s. 29.

⁹⁶ Z toho 541 osob v Březhradě, 4486 v Kuklenách, 507 v Malšově Lhotě, 1519 v Malšovicích, 4572 v Novém Hradci Králové, 209 v Pileticích, 1114 v Pláckách, 688 v Plačicích, 2539 v Plotišti nad Labem, 1790 v Pouchově, 2539 v Plotišti nad Labem, 1790 v Pouchově, 6925 na Pražském Předměstí, 307 na Roudničce, 418 v Ruseku, 544 v Slatině, 1978 na Slezském Předměstí, 469 ve Svinarech, 2758 ve Svobodných Dvorech, 954 v Třebši.

⁹⁷ Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ a kol., *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 448–456.

⁹⁸ Z toho v Medlešicích 534 obyvatel, v Topole 422, 169 ve Vestci a 278 ve Vlčnově.

ulic.⁹⁹ Chrudim byla dle údajů sčítání ryze českým městem, podobně jako Pardubice, Hradec Králové či Čáslav, většinu věřících tvořili opět katolíci.¹⁰⁰

Čáslav obývalo v roce 1930 již 10 635 lidí (z toho ve Filipově 109), což představuje dodnes maximální počet obyvatel města dle jednotlivých sčítání. Čtrnácti procentní růst byl na Čáslav jako město agrárního charakteru více než solidní. Když byla poválečná krize překonána, začal nový hospodářský rozvoj města, byly založeny čtyři záložny a pojišťovna (peněžnictví). Město se rozrostlo o nová předměstí Balkán a Váchov, jenž vznikl na polích dřívější Váchovy nadace¹⁰¹ (populace vzrostla až na 11 tisíc lidí koncem 30. let).¹⁰²

2.8 Sčítání lidu 1950¹⁰³

Sčítání lidu 1950	Obyvatelstvo na tehdejšímu katastru – (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)	Obyvatelstvo na dnešním katastru (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)
Pardubice	39 080 (2.)	+10 234 (+35,5 %)	49 928 (2.)	8068 (19,3 %)
Hradec Králové	44 809 (1.)	+26 990 (+151,5 %)	57 118 (1.)	6981 (13,9 %)
Chrudim	14 136 (3.)	+763 (+5,7 %)	15 210 (3.)	434 (2,9 %)
Čáslav	9 407(4.)	-1228 (-11,5 %)	9 407 (4.)	-1228 (-11,5 %)

Další sčítání lidu se konalo až v socialistickém Československu, jelikož plánované sčítání k roku 1940 se za nacistické okupace v Protektorátu Čechy a Morava neuskutečnilo.

V Pardubicích po druhé světové válce, tedy dvacet let od posledního sčítání žilo o třetinu více obyvatel, přes 39 tisíc lidí, kteří žili v obci Pardubice-město, ke kterému již byly připočteny při sčítání i Pardubičky, Studánka a Nové Jesenčany.¹⁰⁴ Válka přinesla rozsáhlé škody a oběti, Pardubice se staly dějištěm nacistických hrůz, spojenecké nálety poničily

⁹⁹ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, II. díl, Praha 1996, s. 471–481.

¹⁰⁰ *Statistický lexikon obcí v republice Československé: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. I, Země česká*, Státní úřad statistický, Praha 1934, s. 107.

¹⁰¹ Drahomíra NOVÁKOVÁ, *Čáslav, proměny města*, Čáslav 2013, s. 12.

¹⁰² Databáze demografických údajů za vybraná města ČR, dostupné online (<https://www.czso.cz/csu/czso/databaze-demografickych-udaju-za-vybrana-mesta-cr>) [citováno k 19. 3. 2022].

¹⁰³ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s.51–54, 112–113, 458–459, 510–511, 524–527.

¹⁰⁴ *Statistický lexikon obcí Republiky Československé 1955*, Státní úřad statistický, Praha 1955, s. 199.

místní rafinerii, cukrovar a přinesly 263 obětí.¹⁰⁵ Nicméně za nacistické éry vznikly rozhodnutím ministerstva vnitra Velké Pardubice, což bylo snad jediným pozitivním krokem této éry pro město. Na rozloze 60 km² žilo 47 704 obyvatel (k roku 1944). Velké Pardubice vznikly spojením obcí Pardubice, Rybitví, Blatnickovská Lhota, Doubravice, Rosice nad Labem, Ohrazenice, Trnová, Staré Hradiště, Svítkov, Popkovice, Staré a Nové Jesenčany, Pardubičky, Nemošice, Studánka a Spojil. Roku 1954 byly však Velké Pardubice zrušeny, součástí města zůstaly Pardubičky, Studánka, Nové Jesenčany a Cihelna¹⁰⁶.

Protože údaje, které byly zpracovány za sčítání lidu 1950, vyšly až k roku 1955 ve Statistickém lexikonu obcí Republiky Československé, nebyly Velké Pardubice, které již administrativně neexistovaly, brány v potaz.¹⁰⁷ V každé publikaci, i na internetu, se proto počítá s počtem 39 080. Nicméně obce, které tvořily Velké Pardubice, jsem si sečetl a poněkud překvapivě tak počet obyvatel vzrostl - oproti údajům ze sčítání lidu za rok 1950 činil 48 970 obyvatel, což by představovalo nárůst o 59 procent oproti roku 1930. Koncem 40. let bylo se začalo se stavbou nového sídliště Dukla, které bylo jako „nové město“ podobné jiným budovatelským počínům, například na Ostravsku. Nové sídliště, kde se uplatnily prvky stalinského historismu, vzniklo na území bývalé vojenské nemocnice a bylo dle projektu plánováno pro 12 000 lidí.¹⁰⁸ Následně vzniklo o rok později, také dle projektu K. Kalvody, sídliště Tesla pro 2 000 osob¹⁰⁹. Na území dnešního města by žilo tak 49 928¹¹⁰ obyvatel.¹¹¹

To Hradec Králové jako přirozené centrum regionu, se stal opět největším městem východních Čech. Populace tohoto města vzrostla velice rapidně, asi o 150 procent, na zhruba 45 tisíc obyvatel. Hlavní příčinu hledejme ve vzniku tzv. „Velkého Hradce Králové“, což bylo jediným pozitivem vzniklým za německé okupační správy. Co se nepodařilo za demokracie za starostů Ulricha s Pilnáčkem, se zadařilo jako mávnutím kouzelného proutku za nacistické totality. Byly sloučeny obce Hradec Králové, Svobodné Dvory, Nový Hradec Králové, Kluky, Kukleny, Malšovice, Plotičtš nad Labem, Pouchov, Pražské Předměstí, Slezské Předměstí a Třebeš. Roudnička se stala součástí města roku 1950, nicméně o čtyři

¹⁰⁵ Dagmar BRONCOVÁ, *Kniha o městě Pardubice*, Praha 1999, s. 15–16.

¹⁰⁶ Velké Pardubice, dostupné online (http://www.parpedie.cz/cti-zaznam.php?id=Velke_Pardubice&rozc=historie) [citováno k 20. 3. 2022].

¹⁰⁷ *Statistický lexikon obcí Republiky Československé 1955*, Státní úřad statistický, Praha 1955, s. 199.

¹⁰⁸ Vladimír HRUBÝ, *Historický atlas měst České republiky, sv. 2, Pardubice*, Praha 1995.

¹⁰⁹ V. HRUBÝ, *Historický atlas měst České republiky, sv. 2, Pardubice*, Praha 1995.

¹¹⁰ Z toho 359 osob v Černé za Bory, 98 v Drozdíciích, 345 v Mněticiích, 1171 v Nemošicích, 77 ve Staročernsku, 41 v Žižíně, 343 v Dražkovicích, 831 v Nových Jesenčanech, 437 v Lánech na Důlku, 296 v Opočínku, 707 v Popkovicích, 808 ve Starých Čivicích, 822 v Doubravicích, 232 v Ohrazenicích, 2199 v Rosicích, 425 v Trnové.

¹¹¹ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, V. díl, Praha 1996, s. 45–78.

roky později se zrušením jednotných národních výborů byl Velký Hradec opět redukován. Městské části, které byly převážně agrárního charakteru, byly od města odděleny (Svobodné Dvory, Plotiště nad Labem, Věkoše, Pouchov, Třebeš, Roudnička). Kdybychom dle údajů ze Statistického lexikonu obcí Republiky Československé sečetli obce, které k Hradci Králové k roku 1950 ještě patřily, tak bychom se dostali již k číslu 53 201 osob. Na území dnešního města by ale žilo 57 118¹¹² obyvatel.¹¹³

Populace Chrudimi začala po půlstoletí stagnace opět růst, s nástupem komunistického režimu v roce 1948 začala nová etapa rozvoje, došlo k rozvoji výroby, zejména v podniku Transporta, což mělo za následek příchod nových obyvatel do města. S rostoucím přistěhovalectvím se začala stavět koncem 40. let nová sídliště. Na území dnešního města žilo na 15 210¹¹⁴ obyvatel.¹¹⁵

Čáslav byla nadále nejmenším ze všech čtyř sledovaných měst. Význam města postupně upadal, čemuž napomohla i druhá světová válka. Počet obyvatel se zvýšil sice po záboru Sudet (čeští uprchlíci), ale i ke konci války s příchodem „národních hostů“, německých uprchlíků před frontou¹¹⁶. Po válce však populace Čáslavi byla až o 12 procent nižší, což souvisí s válečnými ztrátami, zápornou přirozenou měnou či vystěhovalectvím z města. Na území města žilo 9 407 obyvatel, z toho ve Filipově 129 osob. Od roku 1949 bylo město částí Pardubického kraje.¹¹⁷

¹¹² Z toho v Březhradě 558 obyvatel, v Kuklenech 4093, v Malšově Lhotě 501, 1631 v Malšovicích, 4690 v Novém Hradci Králové, 138 v Pileticích, 968 v Pláckách, 500 v Plačicích, 2780 v Plotišti nad Labem, 1605 v Pouchově, 10 147 na Pražském Předměstí, 243 v Roudničce, 374 v Ruseku, 487 v Slatině, 2784 na Slezském Předměstí, 391 ve Svinarech, 2244 ve Svobodných Dvorech, 942 v Třebši, 1520 ve Věkoších.

¹¹³ Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ a kol., *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 450–456, 552–555.

¹¹⁴ Z toho v Medlešicích žilo 494 obyvatel, v Topole 292, ve Vestci 129 a ve Vlčnově 189.

¹¹⁵ Pavel KOBETIČ – Tomáš PAVLÍK – Ivo ŠULC, *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*. Praha 2005, s. 27–30.

¹¹⁶ Drahomíra NOVÁKOVÁ, *Čáslav, proměny města*, Čáslav 2013, s. 13.

¹¹⁷ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, I. díl, Praha 1996, s. 448–455.

2.9 Sčítání lidu 1961¹¹⁸

Sčítání lidu 1961	Obyvatelstvo na tehdejším katastru – (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)	Obyvatelstvo na dnešním katastru (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)
Pardubice	56 968 (1.)	+17888 (+45,8 %)	64 968 (2.)	+15040 (30,1 %)
Hradec Králové	55 136 (2.)	+10 327 (23 %)	66 608 (1.)	+9490 (16,6 %)
Chrudim	15 481 (3.)	+1270 (+9 %)	16 460 (3.)	+1250 (+8,2 %)
Čáslav	10 107 (4.)	+700 (7,4 %)	10 107 (2.)	+700 (7,4 %)

Pardubice se opět staly, i když těsně, největším městem východních Čech, s téměř 57 tisíci občany. Za tento obrovský nárůst vděčí město s koněm ve znaku kromě přirozeného přírůstku a přistěhovalců také připojování obcí, kdy kromě Pardubiček, Studánky a Nových Jesenčan, které byly připojeny k roku 1954, byly s Pardubicemi spojeny ještě v další vlně z roku 1960 Doubravice, Cihelna, Ohrazenice, Semtín, Popkovice a Rosice nad Labem. Ke konci 50. let vznikla dvě další nová panelová sídliště, a to Drážka a Višňovka, obě pro 4,5 tisíce lidí.¹¹⁹ Pardubice byly nadále krajským městem od roku 1949, ale v roce 1960 tuto pozici ztratily, když se staly pouze okresním městem ve Východočeském kraji. Ke konci 50. let (1959) byla také vypsána soutěž na výstavbu největšího sídliště v Pardubicích mezi loukami a poli na pravém břehu Labe se středem na ose Rosice-Cihelna. Šlo o Polabiny, které se stavěly mezi lety 1960-1976 s kapacitou pro 25 000 občanů.¹²⁰ Na území dnešního města žilo 64 968¹²¹ obyvatel.¹²²

Hradec Králové také výrazně navýšil svoji populaci, nicméně ne o tolik jako Pardubice za toto desetiletí, druhé největší město východních Čech tedy obývalo na 55 136 občanů. Byla dokončena výstavba ještě funkcionalistického sídliště Labská kotlina, nové byty byly situovány i do Orlické kotliny. Nové obytné soubory vznikly i na Pospíšilově třídě, dostavbou Leninovy třídy (Gočárový) bylo propojeno centrum s Pražským předměstím. K

¹¹⁸ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s.51–54, 112–113, 458–459, 510–511, 524–527.

¹¹⁹ Vladimír HRUBÝ, *Historický atlas měst České republiky*, sv. 2, *Pardubice*, Praha 1995.

¹²⁰ V. HRUBÝ, *Historický atlas měst České republiky*, sv. 2, *Pardubice*, Praha 1995.

¹²¹ Z toho 310 obyvatel žilo na Cihelně, 1180 na Studánce, 407 v Černé za Bory, 84 v Drozdíčkách, 350 v Mnětíčkách, 1093 v Nemošicích, 1663 v Pardubičkách, 74 ve Staročernsku, 52 v Žižíně, 342 v Dražkovicích, 716 v Nových Jesenčanech, 429 v Lánech na Důlku, 283 v Opočínku, 596 v Popkovicích, 795 ve Starých Čivčicích, 3346 ve Svítkově, 453 v Doubravíčkách, 1635 v Ohrazenicích, 1869 v Rosicích, 323 v Semtíně a 490 v Trnové.

¹²² Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, V. díl, Praha 1996, s. 45–78.

roku 1960 se Hradec stal krajským městem rozsáhlého Východočeského kraje, což ještě více zvýšilo jeho význam. Na území dnešního města žilo 66 608¹²³ obyvatel.¹²⁴

Chrudim začala opět růst solidním tempem, roku 1956 překročila 15 tisíc obyvatel. Tento vzestup byl podpořen velkým množstvím přistěhovalých, kteří přicházeli po celá padesátá léta a nadprůměrnou porodností v letech 1952-1956.¹²⁵ Roku 1960 byla k Chrudimi připojena obec Vestec.¹²⁶ Byla dotvořena severní průmyslová část města s podnikem Transporta, vznikla první menší sídliště při Pardubické ulici, nebo na ulici Víta Nejedlého.¹²⁷ Na území dnešního města bylo evidováno 16 460 osob.¹²⁸

Čáslav s její stabilně neměnicí se rozlohou opět přeskočila deset tisíc obyvatel na 10 107, z toho ve Filipově 126 osob. Šlo o sedmiprocentní nárůst, které následoval po poválečném poklesu. Nicméně populační výše z období před německou okupací se dosáhnout nepodařilo.

2.10 Sčítání lidu 1970¹²⁹

Sčítání lidu 1970	Obyvatelstvo na tehdejšímu katastru – (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)	Obyvatelstvo na dnešním katastru (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)
Pardubice	71 347 (2.)	+14379 (25,2 %)	78 947 (2.)	+13979 (+21,5 %)
Hradec Králové	77 541 (1.)	+22 405 (40,6 %)	80 463 (1.)	+13855 (20,8 %)
Chrudim	17 331 (3.)	+1850 (12 %)	18 238 (3.)	+1778 (10,8 %)
Čáslav	10 317 (4.)	+210 (2,1 %)	10 317 (4.)	+210 (2,1 %)

V následujícím desetiletí se již Pardubice nerozvíjely a nerostly tak dynamicky jako Hradec Králové. Ve městě žilo přes 71 tisíc lidí. Nárůst o čtvrtinu populace je přesto velmi dynamický. Na růstu se významně podílelo přistěhovalectví, ale i přirozený přírůstek. V růstu

¹²³ Z toho 643 obyvatel v Březhradě, 4009 v Kuklenech, 509 v Malšově Lhotě, 2485 v Malšovicích, 3601 v Novém Hradci Králové, 129 v Pileticích, 1108 v Pláckách, 585 v Plačicích, 2387 v Plotišti nad Labem, 1357 v Pouchově, 14132 na Pražském Předměstí, 277 v Roudničce, 364 v Ruseku, 502 v Slatině, 4565 na Slezském Předměstí, 469 ve Svinarech, 2145 ve Svobodných Dvorech, 1298 v Třebši, 997 ve Věkoších.

¹²⁴ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, II. díl, Praha 1996, s. 246–288.

¹²⁵ Pavel KOBETIČ – Tomáš PAVLÍK – Ivo ŠULC, *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*. Praha 2005, s. 27–30.

¹²⁶ TÝŽ, *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*. Praha 2005, s. 24–27.

¹²⁷ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, II. díl, Praha 1996, s. 471–481.

¹²⁸ Z toho 459 v Medlešicích, 288 v Topolu, 141 ve Vestci, 166 ve Vlčnově.

¹²⁹ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s.51–54, 112–113, 458–459, 510–511, 524–527.

města však kromě migrace a přirozených ukazatelů hrálo v tomto období velkou roli připojování okolních obcí, vedoucí ke změně katastru města. Roku 1964 byly připojeny Trnová, Svítkov a Srnojedy. Poptávku po bydlení v tomto období uspokojilo nejvíce právě budované panelové sídliště Polabiny, které vyplnilo plochu mezi rosickou Krétou, Trnovou a Cihelnou. V 60. letech bylo v ulici Palackého k nádraží postaveno několik nových blokových a deskových domů. Kromě toho byl vybudován v souladu s územním plánem nový skladovací a průmyslový areál mezi Černou za Bory a Pardubičkami jako protiváha proti severozápadní průmyslové zóně města (PARAMO, Semtín). Na území dnešního katastru¹³⁰ města žilo 78 947 obyvatel.¹³¹

Hradec Králové v tomto desetiletí vzrostl o více než 40 procent a jeho populace se tak dostala přes 77 tisíc obyvatel. Na růstu se nejvíce podílela vnitřní migrace (přistěhovalectví z jiných částí České republiky). Bylo postaveno nové sídliště Slezské Předměstí - Sever, jehož výstavba začala již koncem 50. let, kde byl vyprojektován panelový dům tzv. hradeckého typu. Těžiště výstavby na Slezském Předměstí se postupně přesunulo k centru města s Pospíšilovou třídou a na jih. Celková populace této městské části tak vzrostla na 17 tisíc osob. Výstavba sídliště Slezské předměstí, kterému se podařilo zapadnout do tradičního obrazu města, patřila v Československu k nejlepším panelovým realizacím období socialismu. Postupně začala vznikat i nová obytná čtvrť v Malšovicích. Na území dnešního katastru žilo 80 463¹³²obyvatel.¹³³

Chrudim v roce 1970 obývalo přes 17 tisíc lidí, město tedy již dvacet let vykazovalo přirozený i migrační přírůstek, což znamenalo novou kapitolu v rozvoji města po „zamrznutí“ (stagnaci) v prvních 50 letech 20. století. Nejvíce obyvatel žilo na Janském podměstí (Chrudim IV), dále na Kateřinském podměstí, a to 5878 lidí. Na Novém Městě (Chrudim II) žilo 3 605 obyvatel a v historickém centru města (Chrudim I) jen 872 lidí. Na území dnešního města Chrudimi žilo 18 238 obyvatel.¹³⁴

¹³⁰ Z toho 295 obyvatel na Cihelně, 2159 na Studánce, 418 v Černé za Bory, 77 v Drozdicích, 347 v Mněticích, 1105 v Nemošicích, 1431 v Pardubičkách, 77 ve Staročernsku, 51 v Žižíně, 398 v Dražkovicích, 730 v Nových Jesenčanech, 410 v Lánech na Důlku, 270 v Opočinku, 561 v Popkovicích, 823 ve Starých Čivcích, 3146 ve Svítkově, 321 v Doubravicích, 1754 v Ohrazenicích, 1669 v Rosicích, 87 v Semtíně, 495 v Trnové.

¹³¹ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, V. díl, Praha 1996, s. 45-78.

¹³² Z toho v Březhradě žilo 657 obyvatel, v Kuklenách 3371, 582 v Malšově Lhotě, 2535 v Malšovicích, 7359 v Novém Hradci Králové, 126 v Pileticích, 1182 v Pláckách, 691 v Plačicích, 2150 v Plotišti nad Labem, 1431 v Pouchově, 14026 na Pražském Předměstí, 258 v Roudničce, 356 v Ruseku, 478 v Slatině, 16335 na Slezském Předměstí, 465 ve Svinarech, 1930 ve Svobodných Dvorech, 1172 v Třebši, 1181 ve Věkoších.

¹³³ Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ a kol., *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 575–578.

¹³⁴ Z toho 483 v Medlešicích, 258 v Topolu, 171 ve Vestci, 166 ve Vlčnově.

V Čáslavi žilo přes 10 tisíc obyvatel, dalším dokladem, který potvrdil ztrátu významu, který toto město v posledních sto letech zažilo, byla správní reforma 1960. Toto město přestalo být už i okresním, stalo se součástí kutnohorského okresu, ale podrželo si nadále význam centra spádové oblasti pod Železnými horami.¹³⁵ Obnovy okresu se už Čáslavští nikdy nedočkali. Ve vesnické části Filipov žilo na 146 obyvatel.

2.11 Sčítání lidu 1980¹³⁶ a následný vývoj

Sčítání lidu 1980	Obyvatelstvo na tehdejšímu katastru – (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)	Obyvatelstvo na dnešním katastru (pořadí města)	Změna proti minulému sčítání (početně i v %)
Pardubice	91 855 (2.)	+20 508 (28,7 %)	92 262 (2.)	+13 315 (16,9 %)
Hradec Králové	95 588 (1.)	+18047 (23,2 %)	96 145 (1.)	+15682 (19,4 %)
Chrudim	20 517 (3.)	+3 186 (18,3%)	21 393 (3.)	+3155 (17,3 %)
Čáslav	9 950 (4.)	-367 (-3,6 %)	9 950 (4.)	-367 (-3,6 %)

V Pardubicích k roku 1980 žilo kolem 92 tisíc obyvatel, což je mimochodem téměř stejně jako dnes. Nárůst činil cca 29 procent (i kvůli změně katastru města). Roku 1976 byly připojeny obce Dražkovice, Nemošice, Mnětice, Drozdice, Černá za Bory, Spojil a Staré Čivice. Město se začínalo počteně blížit k hranici velkoměsta. Bytovou poptávku uspokojilo v 70. letech nejen dokončení sídliště Polabiny, ale i stavba nových sídlišť, jako byla Karlovina pro 2 500 obyvatel nedaleko historického centra města (památkáři vnímáno negativně), Závodu Míru pro cca 4 000 osob na Zeleném Předměstí a druhé největší pardubické poválečné sídliště, což je Dubina na východním okraji Pardubic při silnici na Sezemice, kapacita tohoto sídliště činí 12 000 osob. Na vzrůstu pardubické populace se krom migrace velmi významnou měrou podílel i přirozený přírůstek, rodilo se více dětí než dříve (tzv. generace Husákových dětí). Na území dnešního města žilo 92 262 osob.¹³⁷ Následně ještě v 80. letech byly postaveny sídliště Cihelna (1988) pro 2 600 lidí a Dašická (1988)

¹³⁵ Drahomíra NOVÁKOVÁ, *Čáslav, proměny města*, Čáslav 2013, s. 13.

¹³⁶ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1.1.2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s.51–54, 112–113, 458–459, 510–511, 524–527.

¹³⁷ Z toho 13 604 na Bílém Předměstí, 735 na Starém Městě, 8 na Zámku, 37 695 na Zeleném Předměstí, 243 na Cihelně, 20 945 v Polabinách, 4756 na Studánce, 474 v Černé za Bory, 75 v Drozdících, 304 v Mnětících, 1017 v Nemošicích, 1622 v Pardubičkách, 46 ve Staročernsku, 53 v Žižíně, 550 v Dražkovicích, 591 v Nových Jesenčanech, 407 v Lánech na Důlku, 224 v Opočínku, 506 v Popkovicích, 801 ve Starých Čivicích, 2981 ve Svítkově, 296 v Doubravicích, 1753 v Ohrazenicích, 1716 v Rosicích, 19 v Sentiňě, 841 v Trnové.

s kapacitou pro 1 300 osob.¹³⁸ Avšak maximálního počtu obyvatel dosáhlo „město perníku“ koncem roku 1989, a to 96 036 obyvatel. Město se stalo rovnocenným soupeřem Hradce Králové, i když stotisícovou hranici nikdy nepřekročilo. Kvůli osamostatnění obcí Spojil a Srnojedy však počet obyvatel klesl. Spolu s nízkým přirozeným přírůstkem, který od poloviny 90. let často dosahoval záporných hodnot (a byl tedy přirozeným úbytkem), je třeba zmínit i fenomén tzv. suburbanizace (stěhování do okolních obcí spádové oblasti větších měst), který postihl téměř všechna velká města v České republice. Nicméně tento trend se podařilo zvrátit (k tomu roku 2006 připojeny Hostovice) a v posledních pěti letech Pardubice vykazují celkový nárůst¹³⁹ (novostavby na Višňovce, Svítkově, na městských brownfieldech), každým rokem se přibližují početně k Hradci Králové.¹⁴⁰

V Hradci Králové žilo k roku 1980 téměř 96 tisíc obyvatel. Město se rozrostlo o 23% především na základě nadměrně vysoké porodnosti a přetrvávajícího migračního přírůstku. Na území dnešního katastru 96 145 osob.¹⁴¹ Roku 1971 byly opětovně připojeny Plačice, Plácky, Plotička nad Labem, Pouchov, Svobodné Dvory a Věkoše. V roce 1980 se staly částmi města Březhrad, Malšova Lhota, Roudnička, Rusek včetně Piletic a Slatina. Bylo postaveno sídliště Labská kotlina II pro 7 200 lidí, dále svépomocí vznikly družstevní domy v Malšovicích a ve Věkoších - Pouchově. Největší realizací 70. let a epicentrem bytové výstavby nejen v Hradci, ale i ve východních Čechách bylo Moravské Předměstí, které vznikalo dle projektů architekta Františka Křeliny. Toto mamutí socialistické sídliště (dodnes největší na východě Čech) mělo pojmout 37 tisíc lidí s plánem, že v Hradci bude kolem roku 2000 žít 150 tisíc obyvatel. Nicméně tato monotónní výstavba narušila svým způsobem tradiční obraz města. To se však nepotvrdilo, nicméně na deset let se Hradec metropolí skutečně stal. V roce 1985 byly ještě připojeny Svinary. Mezi lety 1987–1997 se jeho populace pohybovala nad 100 tisíci. Koncem roku 1990 bylo dosaženo maxima, a to 101 272 obyvatel. Následně populace Hradce klesala. Opět, jako v případě Pardubic, z důvodu přirozeného úbytku obyvatel a následného trendu suburbanizace. Pokračující pokles či stagnaci se nepodařilo překonat dodnes. Nicméně

¹³⁸ Vladimír HRUBÝ, *Historický atlas měst České republiky, Sv. 2*, Pardubice. Praha 1995.

¹³⁹ Databáze demografických údajů za vybraná města ČR, dostupné online

(<https://www.czso.cz/csu/czso/databaze-demografickych-udaju-za-vybrana-mesta-cr>) [citováno k 19. 3. 2022].

¹⁴⁰ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, V. díl, Praha 1996, s. 45–78.

¹⁴¹ Z toho v Březhradě žilo 693 obyvatel, 2778 v Kuklenech, 566 v Malšově Lhotě, 2694 v Malšovicích, 5334 v nové části Moravské Předměstí (většina obyvatel tohoto sídliště však byla sečtena pod částí Nový Hradec Králové), 12873 v Novém Hradci Králové, 169 v Pileticích, 1235 v Pláckách, 773 v Plačicích, 1964 v Plotičce nad Labem, 2183 v Pouchově, 17 640 na Pražském Předměstí, 302 v Roudničce, 363 v Ruseku, 551 ve Slatině, 13 914 na Slezském Předměstí, 557 ve Svinarech, 2429 ve Svobodných Dvorech, 5587 v Třebši, 3133 ve Věkoších.

Hradec Králové je stále s cca 93 tisíci obyvateli (o 1 tisíc před Pardubicemi) největším městem východních Čech.¹⁴²

Chrudim obývalo k roku 1980 20 517 obyvatel, město vyrostlo o 18 procent. Kvůli vysokému přirozenému přírůstku i migraci. Například v roce 1975 se narodilo v Chrudimi 385 dětí, nejvíce od druhé světové války. Mezi lety 1970–1980 bylo postaveno stejně bytů jako v letech 1945–1970. Tento populační boom byl nejvíce znát nárůstem v části Chrudim III (9172 obyvatel – Kateřinské podměstí), vzrostla i část Chrudim IV, Janské podměstí, na 6245 lidí, v historickém centru žilo 608 obyvatel, na Novém Městě (Chrudim II) 4320 lidí.¹⁴³

S nedostatkem pracovních sil se objevily ve strojírenském podniku Transporta pracovníci zahraničního původu (Vietnamci, Poláci, ..). Na území dnešního města žilo 21 393 lidí¹⁴⁴. Populace Chrudimi na rozdíl od jiných vzrůstala i v první polovině 90. let. Maximálního počtu obyvatel bylo dosaženo k polovině roku 1994, a to 24 468 osob.¹⁴⁵ Velkým zásahem a jedním z posledních počínů „stavební renesance“ v Chrudimi byla stavba sídliště Stromovka s plánem pro 12 tisíc lidí, dle dlouhodobých koncepcí mělo žít v Chrudimi po přelomu milénia kolem 30 tisíc obyvatel. Koncem osmdesátých let rostla populace přes 300 osob ročně. Ve druhé polovině 90. let populace začala opět klesat, později stagnovat, což změnila teprve výstavba sídliště Na Větrníku v letech 2000–2002. Dnes v Chrudimi žije přes 23 tisíc občanů.¹⁴⁶

Čáslav byla k roku 1980 městem s 9 950 obyvateli, ve Filipově žilo 106 osob. Počet obyvatel města klesl především kvůli zápornému migračnímu saldu, rovněž přirozený přírůstek byl pro Čáslav 70. let typickým jevem (na rozdíl od většiny jiných měst). Změnou pro město bylo v tomto období zbourání části staré zástavby a následné vybudování sídliště Žitenická.¹⁴⁷ Tedy starší zástavba Jeníkovského předměstí byla postižena bezohlednou asanací a nevhodnou panelovou výstavbou. Následně v 80. letech se populace města opět přehoupla přes 10 tisíc, nadále kolísala kolem této hranice. V poslední době město mírně roste

¹⁴² Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ a kol., *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 553–555, 575–578, 717–719.

Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, II. díl, Praha 1996, s. 246–288.

¹⁴³ Pavel KOBETIČ – Tomáš PAVLÍK – Ivo ŠULC, *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*. Praha 2005, s. 27–30.

¹⁴⁴ Z toho 483 obyvatel žilo v Medlešicích, 258 v Topole, ve Vestci 172, 156 ve Vlčnově.

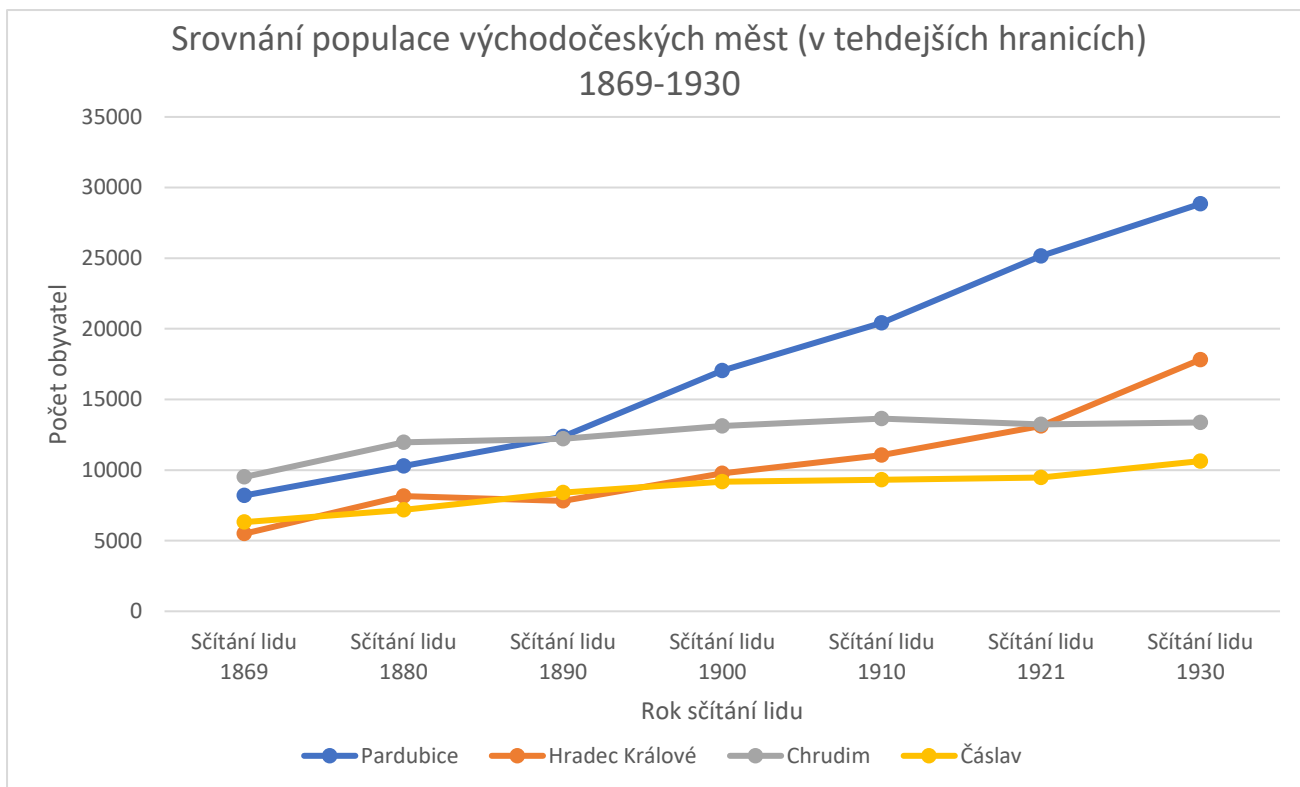
¹⁴⁵ Ivo ŠULC, *Chrudim*, Praha; Litomyšl 2010, s. 14.

¹⁴⁶ Pavel KOBETIČ – Tomáš PAVLÍK – Ivo ŠULC, *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*. Praha 2005, s. 27–30.

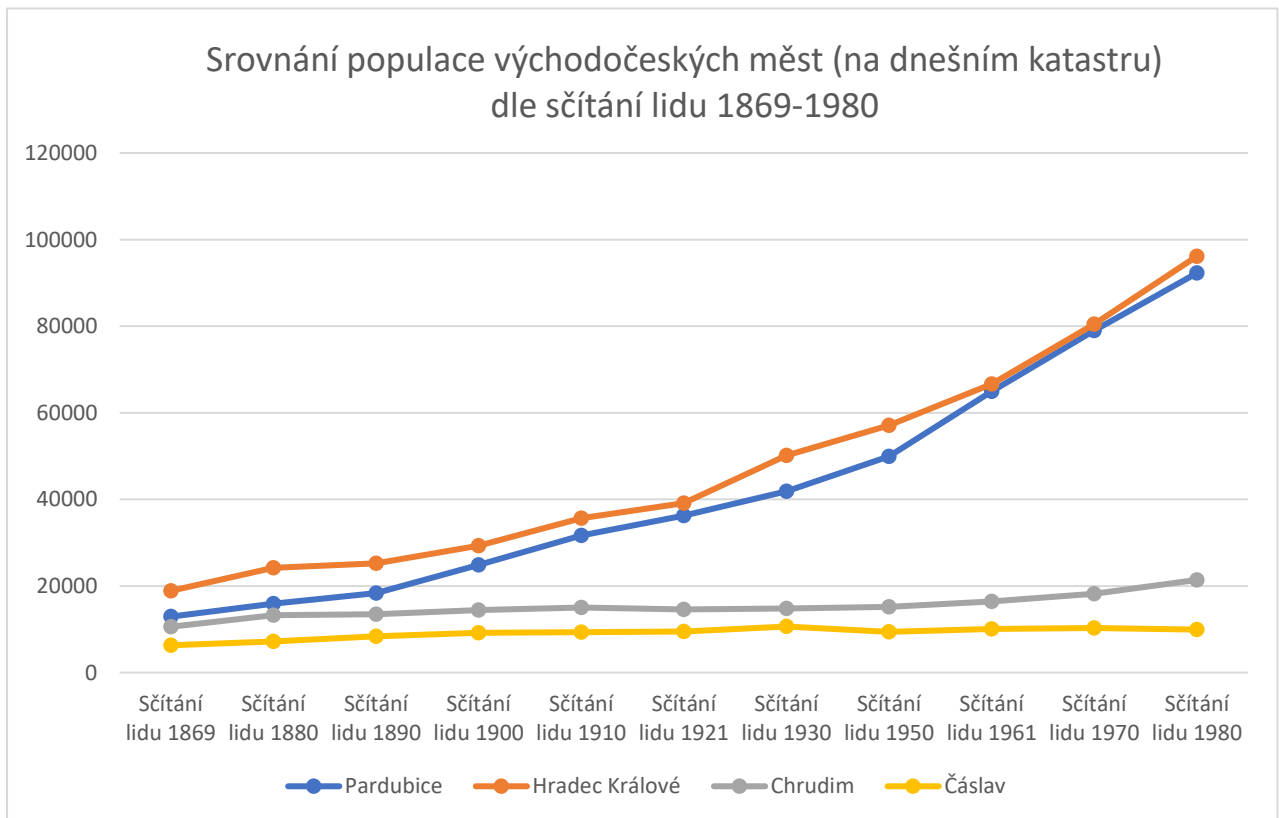
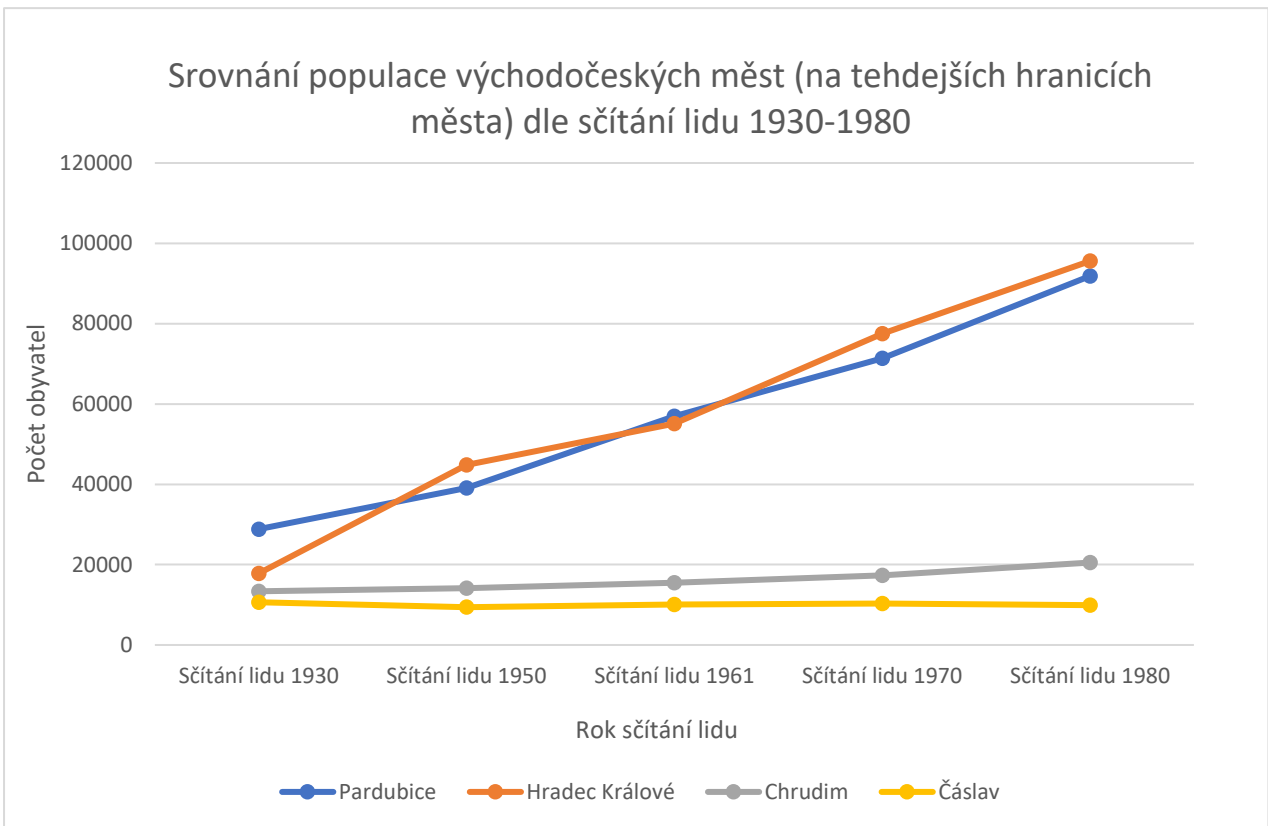
¹⁴⁷ Drahomíra NOVÁKOVÁ, *Čáslav, proměny města*, Čáslav 2013, s. 13.

(jako většina ve středních Čechách), žije zde přes 10 300 lidí a město se stalo příjemným místem k životu jako brána Železných hor.¹⁴⁸

Vývoj populace čtyř sledovaných východočeských měst zobrazují i následující grafy.

¹⁴⁸ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, II. díl, Praha 1996, s. 448–455.

Závěr

V bakalářské práci byl zachycen demografický vývoj obyvatelstva v letech 1869–1980 ve čtyřech východočeských městech – Pardubicích, Hradci Králové, Chrudimi a Čáslavi. V úvodu bylo představeno téma práce a důvody jeho volby, problematika sčítání lidu a provedena kritika literatury a pramenů. Jednalo se o pravidelná sčítání lidu a sekundárně také o statistické a historické lexikony, které využívaly údajů ze sčítání a následně je ještě obohatily do podoby souborných pramenných děl. Odborná literatura zejména regionální se vztahovala ke zkoumaným městům, časté byly souhrnné publikace encyklopedického rázu jako *Města a městečka...* a své místo v bakalářské práci našly též demografické publikace.

Na základě předchozích grafů a tabulek lze zjistit, že z postupně největšího města východních Čech Chrudimi (vztaženo k roku 1869) se stalo až třetí největší město (sídlo oblastního významu) z porovnávaných sídel. Naopak Pardubice, které těžily z pozice na železničním koridoru, převzaly roli největšího města kolem roku 1890 a tuto pozici si držely přes padesát let, v nichž se ve městě rozvíjel průmysl chemický, elektrotechnický a potravinářský. V roce 1950 byly Pardubice vystřídány Hradcem Králové, který je největším městem východních Čech dodnes (s výjimkou roku 1961), přičemž Pardubice se udržují nadále v těsném závěsu. Příčinu hledejme především ve vzniku Velkého Hradce a Velkých Pardubic, přičemž Hradec Králové a jeho okolí představovalo větší populační potenciál, jak z práce vyplývá. Obě města se přiblížila hranici sta tisíc obyvatel, tedy hranici velkoměsta. Velkou roli na tomto růstu hrála i stavba socialistických panelových sídlišť. Hradec Králové se dokonce nad touto hranicí cca deset let držel. Čáslav zaujímala v grafu podle tehdejších hranic většinou poslední místo mezi porovnávanými čtyřmi městy. Výjimkou byly roky 1869 a 1890, kdy byl Hradec Králové ještě limitován pevnostním opevněním, což Čáslavi umožnilo zaujmout dočasně třetí pozici. Na Čáslavi lze z grafu vidět, že nejvíce zaostala. Od sčítání z roku 1869 se zvýšila dodnes její populace ani ne dvakrát tolik. Populace Chrudimi vyrostla za stejnou dobu dva a půl krát. Na druhé straně populace Hradce Králové a Pardubic kulminovala o dost dynamičtěji. Město s koněm ve znaku, Pardubice, vzrostlo oproti základu z roku 1869 jedenáctkrát, Hradec Králové šestnáctkrát.

Z pohledu populace žijící v rámci současného katastru je zajímavé, že Hradec Králové byl vždy populačně největším městem, dodnes zaujímá i největší rozlohu, která činí 105,61

km².¹⁴⁹ Pardubice v těsném závěsu si udržovaly po celou dobu druhé místo. Avšak jejich ztráta, která byla na Hradec v prvních sčítáních v naší práci patrná, byla postupně snížena, téměř dohnána. Chrudim si rovněž konstantně držela třetí pozici, zpočátku jen v těsném závěsu za Pardubicemi, později se mezera v průběhu let, jak již víme, výrazně zvětšila. Čáslav za celou dobu od prvního moderního sčítání lidu nezměnila svoji rozlohu, a proto zůstávala stále na posledním místě. Rozdíl v odstupech od ostatních měst se ještě výrazněji znásobil v dalších desetiletích.

Z pohledu teritoriálního rozvoje intravilánu měst lze vysledovat různé tendence. Hradec Králové se stavebně rozšiřoval na základě radiálně-okružního systému, čemuž významnou měrou dopomohl právě Josef Gočár. Gočárova koncepce rozvoje města a po něm pojmenovaný okruh usnadňuje transport dopravy do různých koutů města. Takový typ rozvoje města mají často moderní evropská velkoměsta (např.: Moskva, Brno, Milán). Výhody takto koncipovaných měst lze hledat kromě dopravy v jednotném růstu jednotlivých městských částí, ve zlepšení možnosti prostorového rozšíření zástavby a rovněž v dobré přístupnosti samotného centra města.¹⁵⁰

Pardubice se převážně rozšiřovaly podél železniční trati ve směru západ – východ a ze stavebního hlediska nejvíce jižním a jihovýchodním směrem. Na severu byla překážkou řeka Labe, která byla překročena až stavbou sídliště Polabiny. Urbanisticky ještě se dá říci, že se Pardubice rozvíjely rastrovou formou. Systém rastrů umožňuje vkládat skladebně různé vzájemně se neobtěžující funkce a umísťovat je koncepčně, podle urbanistické hodnoty a možných dopravně technických vazeb. Předpokládá se, že tato dvě města se v budoucnu spojí a utvoří jedno souměstí. Zatím utváří dohromady spíše symbolickou hradecko-pardubickou aglomeraci (vedenou i v evropských fondech) s dvěma jádry. Nicméně stavebně ještě potrvá několik desetiletí, než se města propojí.¹⁵¹

Chrudim si udržovala z velké části svůj historický středověký ráz. Již od hlubokého středověku se vyvíjela nejvíce jižním a jihovýchodním směrem, kde vzniklo Nové Město a později rozsáhlá panelová sídliště, na jihozápadě přibýlo Kateřinské předměstí. Na severu lze nalézt Janské předměstí s pozdější průmyslovou zónou, což je vlastně všechno. K Chrudimi ještě patří sídla vesnického typu, ta jsou však v relativně dohledné vzdálenosti. Dá se říci, že

¹⁴⁹ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 458–459.

¹⁵⁰ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, II. díl, Praha 1996, s. 246–288.

¹⁵¹ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, V. díl, Praha 1996, s. 45–78.

podle předměstského okruhu se Chrudim, tedy jako Hradec Králové, vyvíjela též radiálně okružním směrem, nicméně jen velmi nepatrně oproti městu na soutoku Labe a Orlice.¹⁵²

Čáslav si dodnes udržuje středověký *genius loci*. Město se rozvíjelo ze všech čtyř porovnávaných nejméně a všechna čtyři tradiční předměstí (Jeníkovské, Pražské, Chrudimské a Kutnohorské) s okružní ulicí utvářejí základní osu města dodnes, jen byly několikrát přestavěny. Vzhledem k tomu, že plochu rozvoje vymezila na severovýchodní straně železnice, tak lze hovořit i o vějířovém uspořádání města (v menší míře to platí i u Chrudimi). Pro město Čáslav je však typická ortogonální osnova města, kdy velké obdélné náměstí podmíní existenci „středních“, bočních (a pravidelných) ulic.¹⁵³

Z hlediska celkové rozlohy města, jak již víme, je dodnes největší z porovnávaných měst Hradec Králové s katastrální plochou nad sto km²,¹⁵⁴ přitom bylo toto královské město dlouhou dobu sevřeno v hradbách jen o rozloze 3,45 km².¹⁵⁵ Teprve ve dvacátých letech 20. století byly připojeny Věkoše a snu o Velkém Hradci bylo dosaženo až za nacistické okupace násilným připojením okolních předměstí a obcí. V komunistickém období bylo k „městu se lvem ve znaku“ připoutáno ještě více okolních obcí, často vesnického typu, a ty jsou součástí města dodnes. Z tabulky vidíme, že královéhradecká rozloha vzrostla od roku 1869 do současnosti téměř o neuvěřitelných 3 000 %. Hustota zalidnění při prvním měření překročila 1 500 obyvatel/km².¹⁵⁶ Snad právě proto se Hradci Králové hustota oproti prvnímu modernímu sčítání snížila – jako jedinému ze všech porovnávaných měst. Příčinu hledejme v drobné rozloze královéhradecké pevnosti, kde nebylo luk, polí, naopak rozlohu města tvořily k roku 1869 jen zastavěné oblasti. Zvětšování rozlohy a připojování vzdálenějších obcí působilo na snižování hustoty, i když samotná populace nadále početně rostla. Přesto dnešních 890 obyvatel/km² činí stále vysoké, solidní číslo.¹⁵⁷ Hledisko nárůstu počtu domů¹⁵⁸ lze porovnat se změnou rozlohy, která s připojením předměstí a okolních obcí obdobně vzrostla. Procentuálně vzrostl k roku 1980 počet domů od svého základu 1869 o 3 775,2 %, takto

¹⁵² Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, II. díl, Praha 1996, s. 471–481.

¹⁵³ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, I. díl, Praha 1996, s. 448–455.

¹⁵⁴ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl, Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 458–459.

¹⁵⁵ Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ a kol., *Hradec Králové*, Praha 2017.

¹⁵⁶ Sčítání lidu, domů a bytů - Pramenné dílo – 2011, Obyvatelstvo podle krajů, okresů a měst v letech 1961 - 2011 dostupné online (<https://www.czso.cz/documents/10180/24358877/240001370.pdf/e5226bc6-b21e-4ada-a410-53540c880c95?version=1.0>) [citováno k 2. 5. 2022].

¹⁵⁷ TAMTÉŽ, dostupné online (<https://www.czso.cz/documents/10180/24358877/240001370.pdf/e5226bc6-b21e-4ada-a410-53540c880c95?version=1.0>) [citováno k 2. 5. 2022].

¹⁵⁸ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl*, s. 458–459.

rapidní rozdíl však nenajdeme u žádného města. Při prvním moderním sčítání měl Hradec, ještě zablokovaný pevností, nejméně domů z porovnávaných měst. Naopak po svržení pevnosti a s prvorepublikovou a také socialistickou výstavbou počet domů výrazně vzrostl, a proto se pořadí obrátilo, s Hradcem Králové na prvním místě.

Tabulka: Rozloha a hustota zalidnění

Město	Rozloha k roku 1869 ¹⁵⁹ (pořadí)	Dnešní rozloha ¹⁶⁰	Změna rozlohy (početně i procentuálně)	Hustota zalidnění 1869	Hustota zalidnění (2011-čítání lidu ¹⁶¹)
Hradec Králové	3, 45 km ²	105, 61 km ²	+102, 16 km ² (+2961,1 %)	1592, 2 ob./ km ²	893 ob./ km ² ↓
Pardubice	18, 98 km ²	82, 77 km ²	+63,79 km ² (+336,1 %)	431, 9 ob./ km ²	1 096,6 ob./ km ² ↑
Chrudim	21,45 km ²	33, 21 km ²	+11,76 km ² (+54,8 %)	443,2 ob./ km ²	699,8 ob./ km ² ↑
Čáslav	21, 77 km ²	26, 46 km ²	+4, 69 km ² (+21,5 %)	289,9 ob./ km ²	382,8 ob./ km ² ↑

Tabulka: Počet domů na původním a soudobém katastru

Město	Počet domů 1869 ¹⁶²	Počet domů 1980 ¹⁶³	Nárůst (početně i procentuálně)
Hradec Králové	234 (4.)	9 068 (1.)	+8834 (+3 775,2 %)
Pardubice	582 (2.)	8 341 (2.)	+7759 (+1 333,1 %)
Chrudim	879 (1.)	2 526 (3.)	+1647 (+187,3 %)
Čáslav	422 (3.)	1 540 (4.)	+1118 (+264,9 %)

¹⁵⁹ *Statistický lexikon obcí v republice Československé: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. I, Země česká*, Státní úřad statistický, Praha 1934.

¹⁶⁰ Sčítání lidu, domů a bytů - Pramenné dílo – 2011, Obyvatelstvo podle krajů, okresů a měst v letech 1961–2011, dostupné online (<https://www.czso.cz/documents/10180/24358877/240001370.pdf/e5226bc6-b21e-4ada-a410-53540c880c95?version=1.0>) [citováno k 2. 5. 2022].

¹⁶¹ TAMTÉŽ, dostupné online (<https://www.czso.cz/documents/10180/24358877/240001370.pdf/e5226bc6-b21e-4ada-a410-53540c880c95?version=1.0>) [citováno k 2. 5. 2022].

¹⁶² *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s.113, 459, 511, 527.

¹⁶³ *Statistický lexikon obcí ČSSR 1982: podle správního rozdělení 1. ledna 1982, sčítání lidu, domů a bytů 1. listopadu 1980*, Federální úřad statistický, Praha 1984, s. 116–117, 564–565, 578–579, 628–629.

Pardubice zvýšily plochu svého katastru více než o trojnásobek, o 336 procent, z 18, 98 km²¹⁶⁴ na 82,77 km².¹⁶⁵ Na rozdíl od Hradce nebyly sevřeny a město tak tvořilo Zelené Předměstí, Bílé Předměstí, Staré Město a Zámek. S rozrůstáním města se přidaly i obce, které tvořily již souvislou aglomeraci. Podobně jako v případě Hradce Králové došlo ke vzniku Velkých Pardubic až za války v období protektorátu, některé obce se sice osamostatnily, ale většina z nich byla připojena spolu s mnoha dalšími ve druhé polovině 20. století. S růstem počtu obyvatelstva města také zákonitě rostla hustota zalidnění, i když docházelo k připojování okolních obcí. Dnes jsou Pardubice nejhustěji zalidněným městem ze všech čtyř porovnávaných měst, když dosahují hodnoty, která převyšuje 1000 obyvatel/km².¹⁶⁶ Po Chrudimi měly ve druhé polovině 19. století Pardubice druhý nejvyšší počet domů, tuto pozici zaujímaly dle tabulky i k roku 1980. Jenom Chrudim si pořadí prohodila s Hradcem. Počtem domů¹⁶⁷ se Pardubice, stejně jako celkovou populací, blíží nejsevernějšímu městu z porovnávaných sídel.

Chrudim tvořilo již od středověkých dob městské jádro, Nové Město, Kateřinské podměstí a Janské podměstí o rozloze 21,45 km².¹⁶⁸ Svoji plošnou výměru zvětšila v porovnání s metropolemi dnešního Pardubického a Královéhradeckého kraje „jen o pouhých“ cca 50 procent na 33,21 km².¹⁶⁹ Na rozdíl od dvou největších měst východních Čech totiž Chrudim neměla tak velkou spádovou oblast. V komunistickém období tak byla připojena jen čtyři menší sídla vesnického typu. Hustota zalidnění však s rozvojem průmyslu vzrostla na cca 700 obyvatel/km², což dělá z Chrudimi město s třetí nejvyšší hustotou zalidnění z porovnávané čtyřky. Roku 1869 bylo bývalé věnné město českých královen sídlem s největším počtem domů¹⁷⁰ ve východních Čechách, příčinou tohoto stavu byla správní funkce a historický význam města, které bylo sídlem Chrudimského kraje. Počet domů však k roku 1980 nevzrostl ani na trojnásobek původního počtu. Vývoj města se totiž na padesát let téměř zastavil.

¹⁶⁴ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 524–527.

¹⁶⁵ Sčítání lidu, domů a bytů - Pramenné dílo – 2011, *Obyvatelstvo podle krajů, okresů a měst v letech 1961 – 2011*, dostupné online (<https://www.czso.cz/documents/10180/24358877/240001370.pdf/e5226bc6-b21e-4ada-a410-53540c880c95?version=1.0>) [citováno k 2. 5. 2022].

¹⁶⁶ TAMTÉŽ, dostupné online (<https://www.czso.cz/documents/10180/24358877/240001370.pdf/e5226bc6-b21e-4ada-a410-53540c880c95?version=1.0>) [citováno k 2. 5. 2022].

¹⁶⁷ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, s. 524–527.

¹⁶⁸ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, s. 510–511.

¹⁶⁹ Sčítání lidu, domů a bytů - Pramenné dílo – 2011, *Obyvatelstvo podle krajů, okresů a měst v letech 1961 – 2011*, dostupné online (<https://www.czso.cz/documents/10180/24358877/240001370.pdf/e5226bc6-b21e-4ada-a410-53540c880c95?version=1.0>) [citováno k 2. 5. 2022].

¹⁷⁰ Pavel KOBETIČ – Tomáš PAVLÍK – Ivo ŠULC, *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*. Praha 2005, s. 27–30.

Čáslav od 19. století svoji rozlohu téměř nezměnila, Filipov, jak již víme, byl částí města již od starších dob. Teprve mezi sčítáními lidu 1950¹⁷¹ a 1961¹⁷² se změnila plocha, ale jen nepatrně z 21,77 km² na 26,46 km². Příčinu hledejme ve správní reformě z roku 1960, Čáslav byla přemístěna z Pardubického kraje do Středočeského, a zvětšila svoji plošnou výměru, avšak zejména o zemědělské, neobývané oblasti, žádná obec totiž k městu připojena nebyla. Rovněž městu na řece Brslence rostla hustota zalidnění, i když hodnota 382,8 obyvatel/km² je jednoznačně ze všech porovnávaných měst nejnižší. Důvodem, jak již víme, byla hlavně absence důležitých dopravních cest. Při prvním moderním sčítání lidu bylo zaznamenáno ve městě 422 domů¹⁷³, což bylo více než v tehdejší Hradci Králové. Třetí příčku však město založené Přemyslem Otakarem II. následně opustilo, což kopíruje i pořadí celkového počtu obyvatel. Nicméně je zajímavé, že do roku 1980, kdy v Čáslavi žili zdejší občané ve více než patnácti stech domech¹⁷⁴, vzrostl počet domů o 265 procent, tedy téměř čtyřikrát tolik, což představuje větší nárůst než v případě Chrudimi, ve které se totiž v případě starších budov přecházelo k asanaci a přebudování předměstí.

K tématice plošné expanze měst, připojování obcí, hustotě zalidnění, nárůstu počtu domů, ale i porodnosti a úmrtnosti a mnohým jiným demografickým údajům bude zaměřena pozdější práce, nejspíše diplomová. Obsahem by navázala na tuto bakalářskou práci a případné zájemci přinesla hlubší pohled na čtyři porovnávaná východočeská města, která spojuje historické postavení krajského správního sídla.

¹⁷¹ *Statistický lexikon obcí Republiky československé 1955: podle správního rozdělení 1. ledna 1955, sčítání lidu a sčítání domů a bytů 1. března 1950*, Státní úřad statistický, Praha 1955, s. 200.

¹⁷² *Statistický lexikon obcí ČSSR 1965: podle správního rozdělení 1. ledna 1965, sčítání lidu, domů a bytů 1. března 1961*, Federální úřad statistický, Praha 1966, s. 32.

¹⁷³ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Český statistický úřad, Praha 2005, s. 112–113.

¹⁷⁴ TAMTÉŽ, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl, *Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*, Praha 2005, s. 112–113.

Použité prameny a literatura

Prameny

Edice sčítání lidu

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, Státní úřad statistický, Praha 1924.

Sčítání v Republice československé ze dne 1. prosince 1930, Státní úřad statistický, Praha 1934.

Sčítání lidu v Republice československé ke dni 1. března 1950, Státní úřad statistický, Praha 1957.

Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961, Státní úřad statistický, Praha 1965.

Sčítání lidu, domů a bytů 1970, Federální statistický úřad, Praha 1975.

Sčítání lidu, domů a bytů 1980, Český statistický úřad, Praha 1982.

Statistické a retrospektivní lexikony

Statistický lexikon obcí v republice Československé: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. I, Země česká, Státní úřad statistický, Praha 1923.

Statistický lexikon obcí v republice Československé: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. I, Země česká, Státní úřad statistický, Praha 1934.

Statistický lexikon obcí Republiky československé 1955: podle správního rozdělení 1. ledna 1955, sčítání lidu a sčítání domů a bytů 1. března 1950, Státní úřad statistický, Praha 1955.

Statistický lexikon obcí ČSSR 1965: podle správního rozdělení 1. ledna 1965, sčítání lidu, domů a bytů 1. března 1961, Federální úřad statistický, Praha 1966.

Statistický lexikon obcí ČSSR 1974: podle správního rozdělení 1. ledna 1974, sčítání lidu, domů a bytů 1. prosince 1970, Federální úřad statistický, Praha 1976.

Statistický lexikon obcí ČSSR 1982: podle správního rozdělení 1. ledna 1982, sčítání lidu, domů a bytů 1. listopadu 1980, Federální úřad statistický, Praha 1984.

Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970: Počet obyvatelů a domů podle správního členění k 1. lednu 1972 a abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1850–1970, Federální statistický úřad, Praha 1978.

Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl, Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005, Český statistický úřad, Praha 2005.

Literatura

- BLÁHA, Radek – GRULICH, Petr – HORKÝ, Roman a kol.: *Hradec Králové*, Praha 2017.
- BRONCOVÁ, Dagmar: *Kniha o městě Pardubice*, Praha 1999.
- ČERMÁK, Kliment: *Průvodce po Čáslavsku*, Čáslav 1902.
- FIALOVÁ, Ludmila: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.
- HOFMAN, Jiří – PALEČEK, Jiří – ŘEHÁČEK, Jan: *Historie pardubických městských částí, aneb, Z centra města na periferii*, Pardubice 2016.
- HOVORKA, Václav – HRUBÝ, Vladimír – PODDANÁ, Jana: *Pardubicko na situačních a orientačních plánech*, Pardubice 1998.
- HRUBÝ, Vladimír: *Historický atlas měst České republiky*, sv. 2, Pardubice. Praha 1995.
- HUŇÁČEK, Miloslav: *Válečná nemocnice Karanténa*, Pardubice 2007.
- JAKL, Jan: *Hradec Králové*, Praha 2005.
- Jan FROLÍK: *Historický atlas měst České republiky*, sv. 13, Chrudim. Praha 2003.
- KOBETIČ, Pavel – PAVLÍK, Tomáš – ŠULC, Ivo: *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*, Praha 2005.
- KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, I. díl, Praha 1996.
- KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, II. díl, Praha 1996.
- KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, V. díl, Praha 1996.
- NOVÁKOVÁ, Drahomíra: *Čáslav, proměny města*, Čáslav 2013.
- PALEČEK, Jiří: *Malá kronika Pardubicka 20. století*, Pardubice 2010.
- RICHTER, Miroslav – Eva SEMOTANOVÁ: *Historický atlas měst České republiky*, sv. 5, Hradec Králové. Praha 1998.
- SRB, Vladimír: *1000 let obyvatelstva českých zemí*, Praha 2004.
- ŠEBEK, František: *Toulky historií Pardubic*, Pardubice 2016.
- ŠULC, Ivo: *Chrudim*, Praha – Litomyšl 2010.

Internetové zdroje

Databáze demografických údajů za vybraná města ČR, dostupné online (<https://www.czso.cz/csu/czso/databaze-demografickych-udaju-za-vybrana-mesta-cr>) [citováno k 19. 3. 2022].

Sčítání lidu, domů a bytů - Pramenné dílo – 2011, Obyvatelstvo podle krajů, okresů a měst v letech 1961 – 2011, dostupné online (<https://www.czso.cz/documents/10180/24358877/240001370.pdf/e5226bc6-b21e-4ada-a410-53540c880c95?version=1.0>) [citováno k 2. 5. 2022].